

Vlaanderen
is open ruimte

HOE BRENGEN WE MEER BIODIVERSITEIT IN HET LANDSCHAP?

Analyse op basis van plattelandsprojecten

2025

STUDIE

Evaluatiestudie OKW/Leader biodiversiteit en landschap

COLOFON

Uitvoerder:

Sweco Belgium BV
Divisie BUUR
Arenbergstraat 13 bus 1
1000 Brussel
www.buur.be

Opdrachtgever:

Vlaamse Landmaatschappij
Afdeling Platteland en Mestbeleid
Koning Albert II-laan 15
1210 Brussel
www.vlm.be

Redactie:

Het rapport “Hoe brengen we meer biodiversiteit in het landschap? Analyse op basis van plattelandsprojecten” is opgemaakt door volgend projectteam:

Auteurs :

Matthias Defoort

Sara Geets

Ondersteund door volgende experts: Geertrui Goyens, Gert Vandermosten, Jan Mellebeek, Joke Vandermaesen en Ragnar Van Acker.

Stuurgroep:

Anne Vandermeulen (Provincie West-Vlaanderen)

Annelies Waegeman (Provincie Oost-Vlaanderen)

Dirk Van Gijsegheem (VLM)

Karine Abeels (ANB)

Kevin Grauwels (VLM)

Koen Landuydt (VLM)

Lysander Fockaert (VLM)

Miel Gilis (Rurant)

Peter Dewitte (Agentschap Landbouw en Zeevisserij)

Sylvie Van Damme (INBO)

Wijze van citeren: Defoort, M. en Geets, S. (2025). *Hoe brengen we meer biodiversiteit in het landschap? Analyse op basis van plattelandsprijken*.

Coverfoto: Agro-ecologische granen - © Regionaal Landschap Zuid Hageland

Datum Rapport: januari 2025

Status/Revisie: Definitief

SAMENVATTING

In opdracht van VLM onderzoekt BUUR Part of Sweco op welke manier plattelandprojecten meer biodiversiteit en kwaliteit in het landschap hebben gebracht en welke lessen we daaruit kunnen trekken voor nieuwe initiatieven. We bestudeerden hiervoor een selectie van 25 projecten die subsidiëring ontvingen als casussen, zowel in een desktopanalyse als via workshops. Het rapport biedt handvaten en tools voor initiatiefnemers van plattelandprojecten en inspireert lokale betrokkenen.

De studie maakt gebruik van het RE-AIM evaluatieraamwerk, dat helpt bij het beoordelen van de effectiviteit van interventies en hun bredere impact, met aandacht voor aspecten zoals bereik, effect, adoptie, implementatie en onderhoud. Door verder te kijken dan alleen de projecteffecten, kunnen ook uitspraken worden gedaan over de duurzaamheid, toepasbaarheid en opschalingsmogelijkheden van de resultaten.

De studie identificeert verschillende uitdagingen, zoals het gebrek aan stimulans voor rapportage over biodiversiteit en landschapskwaliteit. Initiatiefnemers zijn vaak terughoudend om monitoring op te zetten uit angst voor bijkomende verplichtingen. Dit leidt tot een gebrek aan concrete doelstellingen en indicatoren in de projectdoelen. De evaluatie zoekt naar determinanten die bijdragen aan biodiversiteit en landschapskwaliteit, zoals verhoogde kennis en deskundigheid bij de doelgroep.

Ook het belang van het samenbrengen van verschillende actoren met uiteenlopende belangen in het landschap wordt onderstreept. Het

begrijpen van elkaars invalshoeken creëert een vruchtbare basis voor initiatieven rond biodiversiteit en landschapskwaliteit. Het persoonlijke contact tussen mensen is cruciaal, maar kan beïnvloed worden door economische en politieke belangen. Het bevorderen van dialoog en luisterbereidheid helpt om de logica van 'de ander' te begrijpen, wat leidt tot een vollediger beeld van de voor- en nadelen van projecten.

Daarnaast wordt het belang van inspirerende voorbeelden en realistische wensbeelden bij de start van projecten onderstreept. Deze elementen zijn essentieel voor zowel de deelnemers als voor het bredere publiek om de doelstellingen helder te houden en bewustwording te creëren.

Er worden ook kansen besproken voor het koppelen van monitoring en draagvlakcreatie door middel van innovatieve werkvormen zoals burgermonitoring en *citizen science*.

De studie rondt af met een hoofdstuk over aanbevelingen en perspectieven, waarbij eerst op meer strategische perspectieven wordt ingezoomd. Welke rol kunnen innovatieve en kortlopende projecten spelen in de transitiedoelstellingen van Vlaanderen naar een sterkere biodiversiteit en een verhoogde landschapskwaliteit? Daarna komen perspectieven voor beleid en ondersteunende omkadering rond biodiversiteit en landschapskwaliteit in het platteland aan bod. En tot slot geven we nog aanbevelingen die meer van praktisch toepasbare aard zijn voor initiatiefnemers.

INHOUD

SAMENVATTING	4
1 De opdracht	8
1.1 Context	8
1.1.1 Het Vlaamse plattelandsbeleid	8
1.1.2 Programma voor Plattelandsontwikkeling	8
1.1.3 OKW en LEADER	9
1.2 Probleemstelling	10
1.3 Doelstellingen EN PROCES van de evaluatiestudie	11
2 Theoretisch kader	12
2.1 Bottom-up aanpak Leader- en OKW-projecten	12
2.2 Biodiversiteit en landschapskwaliteit	14
2.3 Introductie van transitiedenken	15
3 Aanpak op 2 sporen	18
4 Methodieken.....	19
4.1 RE-AIM evaluatieraamwerk	19
4.1.1 RE-AIM als evaluatieraamwerk	20
4.1.2 RE-AIM toegepast op de onderzoeksvraag	21
4.1.3 Inzet van onderzoekers aangevuld met AI	25
4.2 Workshops om te zaaien en te oogsten	27
5 De 25 onderzochte projecten	29
5.1 Van long list naar short list van 25 te onderzoeken projecten	29
5.2 De lokale netwerken in beeld	35
6 Resultaten van de impactanalyse: Meer biodiversiteit, meer landschap?.....	37
6.1 Reach	38
6.1.1 Projectaanvraag	39
6.1.2 Contact met deelnemers	39
6.1.3 Zichtbaarheid	40
6.2 Effect	42
6.2.1 Ontbrekende informatie of data over directe effecten	43
6.2.2 Bewustmaking en sensibilisering	43

6.2.3	Kennisverwerving en -deling	45
6.2.4	Terreinrealisaties	46
6.3	Adoptie	48
6.3.1	Betrokkenheid initiatiefnemers	49
6.3.2	Betrokkenheid deelnemers	49
6.3.3	Betrokkenheid stakeholders	51
6.4	Implementatie	52
6.4.1	Uitvoerbaarheid	53
6.4.2	Flexibiliteit	53
6.5	Maintenance	55
6.5.1	Continuïteit	56
6.5.2	Monitoring en evaluatie	56
6.5.3	Citizen Science en vrijwilligers	57
7	Succesfactoren en knelpunten	58
7.1	Projecten worden gedragen door mensen	58
7.2	Draagvlak	60
7.3	Metten is weten: ook in kortlopende projecten?	61
8	Perspectieven en aanbevelingen	62
8.1	Strategisch perspectief	62
8.1.1	Voer het debat over de precieze rol van LEADER in de transitie van het platteland	62
8.1.2	Zorg voor een vernieuwde blik op innovatie	64
8.1.3	Kies voor een geïntegreerde aanpak op landschapsschaal	65
8.1.4	Begeleid de LAG van jury naar coachende transitieregisseur	68
8.2	Schakel een vernelling hoger in beleid	69
8.2.1	Zet een structurele programmawerking op	69
8.2.2	Zorg voor een vlottere adoptie van projectconclusies in beleid	70
8.2.3	Ondersteun het delen van succesverhalen	70
8.3	Omkadering	71
8.3.1	Netwerkbonus	71
8.3.2	Symposium als orgelpunt van een lerende omgeving	72
8.3.3	Leren motiveren	72
8.3.4	Schakel landbouwadviseurs mee in	73
8.3.5	Overweeg een nulmeting op niveau van het LEADER-gebied	74

8.4	Praktisch voor initiatiefnemers	75
8.4.1	Bereik van de doelgroep	75
8.4.2	Adoptie	76
8.4.3	Effect en implementatie	76
8.4.4	Aanzet naar kader voor biodiversiteit en landschapskwaliteit	76
8.4.5	Maintenance	77
8.5	Verkort overzicht aanbevelingen	78
FIGURENLIJST.....		79
LEESLIJST		80

1 DE OPDRACHT

1.1 CONTEXT

1.1.1 Het Vlaamse plattelandsbeleid

In de afgelopen jaren heeft het Vlaamse plattelandsbeleid aanzienlijke veranderingen ondergaan, onder meer door demografische verschuivingen met een vergrijzende en diverser wordende plattelandsbevolking, en door het groeiende belang van de plattelandseconomie en de innovaties op dat vlak zoals biolandbouw en korte ketenverdienmodellen. Daarnaast is er een toenemende focus op het gebied van de ruimtelijke ordening en het tegengaan van de versnippering van de open ruimte om de leefbaarheid en duurzaamheid van het platteland te versterken.

Het Vlaamse plattelandsbeleid wordt uitgevoerd door verschillende administraties, waaronder de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) en het Agentschap voor Landbouw en Zeevisserij. Die administraties werken samen met lokale overheden en gemeenschappen om het beleid te implementeren. De VLM speelt een cruciale rol in de coördinatie van plattelandontwikkelingsprojecten en het beheer van subsidies.

Vlaanderen maakt gebruik van diverse instrumenten om het plattelandsbeleid te ondersteunen. Een belangrijk instrument is het Programma voor Plattelandsontwikkeling (PDPO), dat ook gefinancierd wordt door de Europese Unie. Dit programma richt zich op thema's zoals innovatie, duurzaamheid en sociale inclusie. Daarnaast zijn er specifieke maatregelen zoals LEADER, een initiatief dat lokale gemeenschappen stimuleert om innovatieve projecten te ontwikkelen die bijdragen aan de

vitaliteit van het platteland. Ook worden er subsidies verstrekt voor projecten die de omgevingskwaliteit en leefbaarheid verbeteren.

In de komende jaren zal het beleid blijven evolueren om in te spelen op nieuwe uitdagingen en kansen. De focus zal liggen op het bevorderen van levendige dorpen, het stimuleren van een innovatieve plattelandseconomie, en het verhogen van de landschapskwaliteit en biodiversiteit. (Beleidsnota 2024-2029. Plattelandsbeleid) Door een geïntegreerde aanpak en samenwerking tussen verschillende niveaus van bestuur en de gemeenschap, streeft Vlaanderen naar een veerkrachtig en duurzaam platteland.

1.1.2 Programma voor Plattelandsontwikkeling

Het Programma voor Plattelandsontwikkeling is een belangrijk instrument van de Vlaamse overheid om de ontwikkeling van het platteland te ondersteunen en wordt georganiseerd in programmaperiodes. Een programmaperiode is een specifieke tijdsperiode, vastgelegd door de Europese Unie, waarin het programma wordt uitgevoerd en gefinancierd. Elke programmaperiode heeft zijn eigen doelstellingen, prioriteiten en budgetten, die zijn afgestemd op de behoeften en uitdagingen van het platteland in die periode.

De maatregelen die uitvoering geven aan het programma omvatten investeringen in landbouw, milieu, infrastructuur, en sociale inclusie. Aan het einde van een programmaperiode wordt het programma geëvalueerd en worden de resultaten geanalyseerd om lessen te trekken voor toekomstige periodes.

PDPO III liep van 2014 tot 2020 (verlengd tot 2022) en richtte zich op verschillende prioriteiten, waaronder het versterken van de concurrentiekracht van de landbouw, het verbeteren van het milieu en het platteland, en het bevorderen van de sociale inclusie en economische ontwikkeling in plattelandsgebieden. PDPO III introduceerde een geïntegreerde aanpak waarbij verschillende maatregelen werden gecombineerd om de doelstellingen te bereiken.

PDPO IV loopt van 2023 tot 2027 en richt zich op het versterken van de duurzaamheid en weerbaarheid van het platteland. De belangrijkste doelstellingen van PDPO IV zijn het versterken van de landbouwsector, het bevorderen van milieuvriendelijke en klimaatbestendige landbouwpraktijken, het versterken van de leefbaarheid van het platteland en de ondersteuning van lokale gemeenschappen bij het ontwikkelen van ontwikkelingsstrategieën (vaak via het LEADER-programma). Binnen PDPO IV is er een versterkte focus op klimaatadaptatie en -mitigatie, met specifieke maatregelen om de landbouwsector weerbaarder te maken tegen klimaatverandering.

1.1.3 OKW en LEADER

Twee onderdelen van PDPO zijn zogeheten OKW-projecten of omgevingskwaliteitsprojecten en het LEADER-programma (*Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale*).

OKW-projecten richten zich specifiek op het verbeteren van de omgevingskwaliteit en de leefbaarheid van plattelandsgebieden. De VLM is verantwoordelijk voor het beheer en de uitvoering van OKW-projecten. Deze projecten moeten voldoen aan zowel de Europese als de Vlaamse kaders, en passen binnen de provinciale plattelandsontwikkelingsplannen. Sinds 2023 zijn er geen gebiedsgerichte OKW-projecten meer, maar worden die opgenomen via de LEADER-werking.

LEADER is gericht op het stimuleren van lokale ontwikkeling door de betrokkenheid van lokale gemeenschappen en actoren. LEADER werkt volgens een bottom-up benadering, waarbij lokale actiegroepen (LAG's) verantwoordelijk zijn voor het ontwikkelen en uitvoeren van lokale ontwikkelingsstrategieën (LOS). Het LEADER-programma ondersteunt projecten die bijdragen aan de economische, sociale en ecologische ontwikkeling van plattelandsgebieden en legt de nadruk op innovatie, samenwerking en het benutten van lokale middelen en kennis.

1.2 PROBLEEMSTELLING

Biodiversiteit en landschapskwaliteit zijn kerncomponenten van het Vlaamse plattelandsbeleid. Die thema's zijn van cruciaal belang voor de ecologische gezondheid, economische veerkracht en sociale welzijn van plattelandsgebieden.

Een van de grootste uitdagingen voor een sterke biodiversiteit en een kwaliteitsvol landschap is de versnippering van natuurgebieden. Door verstedelijking en infrastructuurontwikkeling raken natuurgebieden gefragmenteerd, wat leidt tot verlies van habitats en een afname van biodiversiteit. Dit bemoeilijkt de migratie en voortplanting van soorten, wat hun overlevingskansen verkleint.

Intensieve landbouwpraktijken vormen een andere belangrijke bedreiging. Het gebruik van pesticiden en monoculturen vermindert de bodemkwaliteit en doodt nuttige insecten en andere organismen die essentieel zijn voor een gezond ecosysteem. Die praktijken dragen bij aan de afname van biodiversiteit en de verslechtering van de landschapskwaliteit.

Klimaatverandering heeft zowel directe als indirecte effecten op biodiversiteit en landschapskwaliteit. Extreme weersomstandigheden, zoals droogtes en overstromingen, kunnen ecosystemen verstoren en de leefomstandigheden voor veel soorten verslechteren. Dit maakt het noodzakelijk om adaptieve maatregelen te nemen om de veerkracht van het platteland te vergroten.

Daarnaast leidt de druk op open ruimte door woningbouw en industriële ontwikkeling tot een afname van beschikbare natuurlijke habitats. Dat resulteert in een verdere afname van biodiversiteit en een verslechtering van de landschapskwaliteit, wat de leefbaarheid van plattelandsgebieden negatief beïnvloedt.

In de voorbije jaren werden binnen PDPO III diverse projecten gefinancierd die inzetten op behoud of verbetering van biodiversiteit, open ruimte, bodemkwaliteit, waterkwaliteit en streekidentiteit. Het is de ambitie van de VLM om de komende jaren de ondersteuning van dergelijke projecten verder te zetten en op te schalen. Om voldoende kwalitatieve invulling te geven aan de thema's biodiversiteit en landschapskwaliteit is er nood aan de opstart van bijkomende projecten en de stimulering en ondersteuning van die ontwikkeling door het beleid.

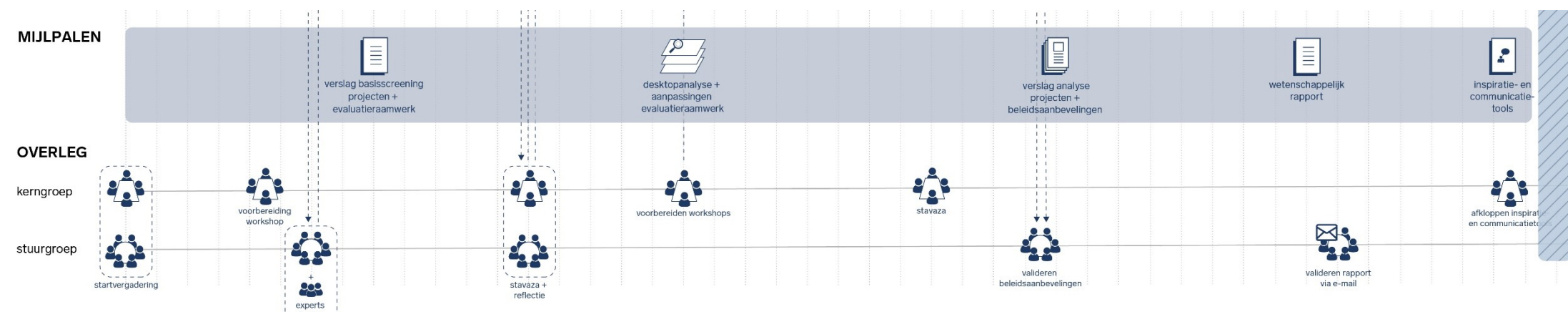
Met dit onderzoek willen we de kansen voor bestendiging en opschaling analyseren aan de hand van voorbije OKW- en LEADER-projecten. Hieruit worden aanbevelingen geformuleerd voor enerzijds beleidsmakers, en anderzijds initiatiefnemers van toekomstige projecten. Uit het onderzoek kunnen criteria, indicatoren en aanbevelingen gehaald worden die kunnen dienen bij toekomstige projectoproepen, -evaluaties en doorlichting binnen het Leaderprogramma voor de programmaperiode 2023-2027.

1.3 DOELSTELLINGEN EN PROCES VAN DE EVALUATIESTUDIE

Met dit onderzoek willen we de kansen voor bestending en opschaling van projecten rond biodiversiteit en landschapskwaliteit in het Vlaamse platteland analyseren aan de hand van voorbije OKW- en LEADER-projecten. Hieruit worden aanbevelingen geformuleerd voor enerzijds beleidsmakers, en anderzijds initiatiefnemers van toekomstige projecten. Uit het onderzoek kunnen criteria, indicatoren en aanbevelingen gehaald worden die kunnen dienen bij toekomstige projectoproepen, - evaluaties en doorlichting binnen het LEADER-programma voor de programmaperiode 2023-2027.

De overlegstructuur voor deze evaluatiestudie was eenvoudig en helder:

- een kerngroep met het projectteam van BUUR Part of Sweco en opdrachtgever VLM om de voortgang van het project te bewaken en vooruit te blikken op sleutelmomenten in de studie.
- Een stuurgroep die zorgt voor de validatie van (tussentijdse) resultaten. De leden van de kerngroep maakten deel uit van de stuurgroep en werden aangevuld met 3 coördinatoren van LEADER-gebieden, de coördinator landbouw bij het Agentschap voor Natuur en Bos, medewerker milieu, klimaat en biodiversiteit van het Vlaams Ruraal Netwerk en de coördinator Programmatorische Aanpak Stikstof bij het INBO (voordien onderzoeksleider Innofins bij Universiteit Antwerpen).

Figuur 1 – Overzicht van de groten mijlpalen van de studie en de daaraan gekoppelde overlegmomenten.

Figuur 2 – De 15 LEADER-gebieden in Vlaanderen in de huidige programmaperiode (2023-2027). © VLM
Figuur 3 – Overzicht van de groten mijlpalen van de studie en de daaraan gekoppelde overlegmomenten.

2 THEORETISCH KADER

2.1 BOTTOM-UP AANPAK LEADER- EN OKW-PROJECTEN

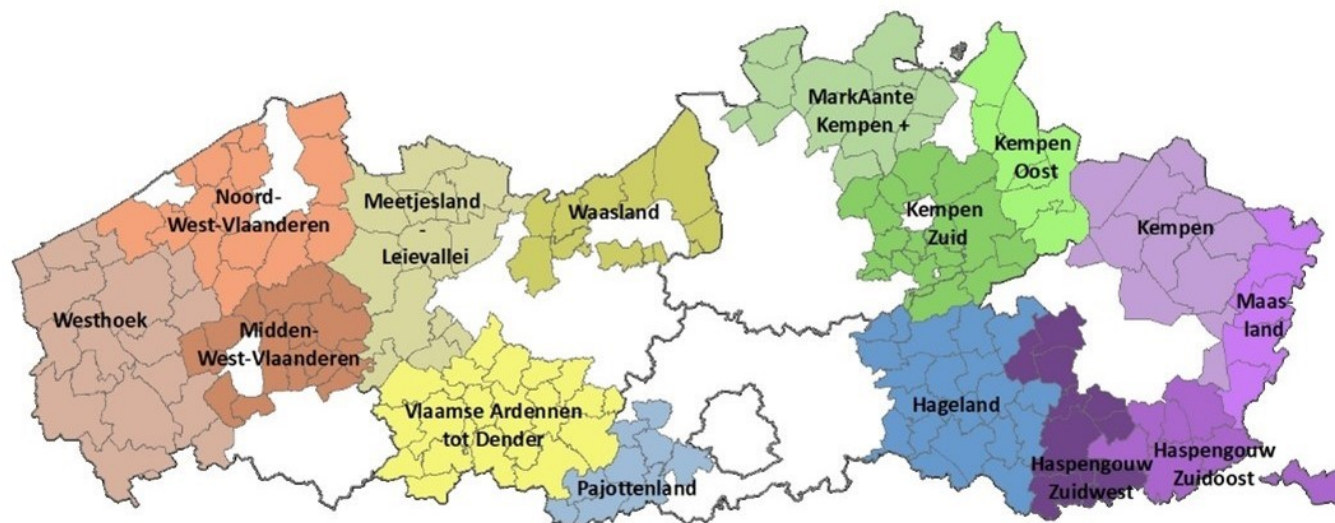
LEADER is een Europees initiatief dat al sinds de jaren 1990 wordt toegepast om de ontwikkeling van plattelandsgebieden te bevorderen. Het programma is gebaseerd op een participatieve en bottom-up benadering. De bottom-up benadering is een van de zeven kernkenmerken van de LEADER-methodologie. Die benadering houdt in dat lokale actoren betrokken zijn bij de besluitvorming over de strategie en de selectie van prioriteiten die in hun lokale gebied moeten worden nagestreefd. (LEADER EU CAP Network, 2024).

In Vlaanderen wordt de bottom-up benadering van LEADER uitgewerkt door middel van Lokale Actiegroepen (LAG's). Die groepen bestaan uit vertegenwoordigers van lokale overheden, landbouworganisaties, natuurverenigingen, en andere maatschappelijke organisaties. De LAG's zijn verantwoordelijk voor het opstellen en uitvoeren van lokale ontwikkelingsstrategieën (LOS) die aansluiten bij de specifieke behoeften van hun regio.

In de huidige programmaperiode (2023-2027) zijn in Vlaanderen 15 LEADER-gebieden, elk met een eigen LAG, aan zet met de volgende ambities: de open ruimte en het landschap kwalitatief versterken, de

biodiversiteit, de bodem- en waterkwaliteit verbeteren en verbindingen creëren die de streekidentiteit versterken, bijdragen aan de klimaatdoelstellingen (adaptatie en mitigatie), landschappen, water en natuur aan elkaar rijgen. In elk LEADER-gebied worden projectoproepen gelanceerd. Plattelandsbewoners, ondernemers, landbouwers, organisaties en lokale besturen kunnen voor die oproepen projecten indienen. De goedgekeurde projecten worden uitgevoerd met LEADER-subsidies.

Hoewel omgevingskwaliteitprojecten (OKW) vaak een top-down component hebben vanwege de betrokkenheid van overheidsinstanties en beleidskaders, is er ook een sterke bottom-up filosofie aanwezig. De bottom-up benadering in OKW-projecten komt tot uiting door de actieve betrokkenheid van lokale gemeenschappen, organisaties en belanghebbenden bij het identificeren van problemen en het ontwikkelen van oplossingen. Lokale actoren, zoals dorpsraden, landbouworganisaties, natuurverenigingen en bewonersgroepen, spelen een cruciale rol bij het formuleren van projectvoorstellen en het uitvoeren van projecten. De coördinatie gebeurt door de VLM in samenwerking met de provincies.

VLAAMSE
LAND
MAATSCHAPPIJ

Vlaanderen
is open ruimte

Figuur 4 – De 15 LEADER-gebieden in Vlaanderen in de huidige programmaperiode (2023-2027). © VLM

Figuur 5 – Overzicht van de geografische spreiding van de 25 onderzochte projecten. Figuur 6 – De 15 LEADER-gebieden in Vlaanderen in de huidige programmaperiode (2023-2027). © VLM

2.2 BIODIVERSITEIT EN LANDSCHAPSKWALITEIT

Voor deze studie hebben we geen onderzoek verricht naar de inhoud van de begrippen biodiversiteit en landschapskwaliteit op zich. We zijn uitgegaan van conventionele definities. Volgens de Europese Landschapsconventie (European Treaty Series No 176, 2000) is landschap “een gebied, zoals door mensen waargenomen, waarvan het karakter bepaald wordt door de actie en interactie van natuurlijke en menselijke factoren.” Een landschap krijgt dan zijn kwaliteit door de balans van een aantal kernkwaliteiten (natuurwaarde, cultuurwaarde, belevingswaarde, economische waarde) en de regionale identiteitsbepalende kwaliteiten. Landschappelijke kwaliteit is in die zin een bijzonder ruim begrip.

Volgens het IPBES (Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services) wordt biodiversiteit gedefiniëerd als “the variability among living organisms from all sources including terrestrial, marine and other aquatic ecosystems and the ecological complexes of which they are part. This includes variation in genetic,

phenotypic, phylogenetic and functional attributes, as well as changes in abundance and distribution over time and space within and among species, biological communities and ecosystems.” (Ipbes, 2019) Ecosystemen zijn volgens de Convention on Biological Diversity een dynamisch complex van samenlevingen tussen planten, dieren en micro-organismen, terwijl ze interageren in hun niet-levende milieu als een functioneel geheel (Convention on Biological Diversity, 2011).

In principe betekent een verbetering van de biodiversiteit (van genetisch tot ecosysteem-niveau) ook een verhoging van de landschapskwaliteit. Daarnaast is de verwachting dat plattelandprojecten die de biodiversiteit willen versterken, ook andere aspecten van landschapskwaliteit zoals de belevingswaarde, een boost geven. De discussie binnen de stuurgroep over de definities en maatstaf voor biodiversiteit en landschapskwaliteit zal een belangrijk richtinggevend gesprek worden voor dit onderzoek.

2.3 INTRODUCTIE VAN TRANSITIEDENKEN

Figuur 7 – Vereenvoudigde voorstelling van de dynamiek van transitie volgens de X-curve (eigen illustratie naar Loorbach et al. (2017))

Transities zijn fundamentele veranderingen in de cultuur, structuur en praktijken van maatschappelijke systemen. Transitie naar een meer duurzame samenleving, waaronder we de beweging naar betere landschapskwaliteit en meer biodiversiteit kunnen plaatsen, zijn complexe, niet-rechtlijnige veranderingsprocessen. Ze zijn dan ook niet zomaar te sturen in onze complexe samenleving. Inzichten uit systeemdenken en transitietheorie helpen ons om in die complexiteit te

navigeren en zichtbaar te maken waar we wel gericht duwtjes kunnen geven in de goede richting.

De X-curve is een model dat helpt om de dynamiek van maatschappelijke transitie en veranderingen te begrijpen. Het model bestaat uit twee S-vormige lijnen die elkaar kruisen, vandaar de naam "X-curve". De lijnen representeren de parallelle opbouw van een nieuw systeem en de afbraak van een oud systeem. De s-vormige lijnen zijn een eerder

gestileerde vorm. Transitie gebeurt in de realiteit immers niet via een netjes pad, maar verloopt grillig, met schokken en schommelingen. Transities zijn complex en vol onzekerheid. De fases verwijzen naar patronen die te herkennen zijn in de sameleving. Activiteiten zoals projecten of beleid zetten wel of niet in op bepaalde aspecten van die patronen.

Opwaartse S-curve: Opbouw van het nieuwe systeem:

- Experimenten en innovatie: nieuwe ideeën en technologieën worden ontwikkeld. Dit begint vaak kleinschalig en experimenteel.
- Versnelling: succesvolle innovaties krijgen de wind in de zeilen, ze worden goedkoper, beter begrijpbaar of meer georganiseerd. Hun invloed en dus hun navolging vergroot ook.
- Emergentie: Het nieuwe systeem wordt steeds zichtbaarder; er ontstaan nieuwe structuren zoals juridische kaders, routines, organisatievormen die naast het oude systeem komen te staan.
- Institutionaliseren: vanuit het bestaande systeem wordt er actief gereageerd of geïnterageerd met de nieuwe praktijken. Er ontstaan grote allianties of nieuwe constellaties tussen het nieuwe en het oude systeem.
- Stabilisering: het nieuwe systeem wordt de norm en wordt verder geoptimaliseerd.

Dalende S-curve: Afbraak van het oude systeem:

- Optimalisering: het bestaande systeem verbetert zichzelf continu, zodat zijn evenwicht behouden blijft, net zoals een thermostaat de kamertemperatuur blijft bijsturen, maar er wordt weinig noodzaak tot verandering gevoeld.
- Destabilisering: incidenten en crises zorgen voor toenemende druk om te veranderen.
- Chaos: het oude systeem begint uiteen te vallen, wat leidt tot gevoelens van onzekerheid en verlies of bij acuutere crisissen zelfs tot de noodzaak van een strak overheidsingrijpen.

- Afbraak: het oude systeem kan zijn doel niet meer volbrengen en wordt definitief afgebroken en vervangen door het nieuwe systeem.
- Uitfasering: het systeem wordt stilaan uitgefaseerd (vb het gebruik van paarden als basistransportmiddel voor personen of goederenvervoer)

De X-curve laat zien dat zowel opbouw als afbraak niet lineair verlopen en vaak gepaard gaan met onverwachte wendingen en uitdagingen. Innovaties kunnen mislukken, crises kunnen versnellen of vertragen, en de uitkomst is vaak moeilijk te voorspellen doordat verschillende processen gelijktijdig lopen en impact hebben. Dit benadrukt het belang van flexibiliteit, aanpassingsvermogen en het vermogen om te leren, onder meer van experimenten, samen te werken met verschillende stakeholders en open te staan voor onverwachte wendingen.

Laten we de X-curve kort theoretisch toepassen op plattelandprojecten in Vlaanderen met de focus op biodiversiteit en landschapskwaliteit. De oefening is bedoeld om de aspecten van transitie iets concreter toe te passen op het onderwerp van deze studie, maar laat ruimte voor interpretatie en is dus niet 'de' X-curve voor plattelandprojecten.

Opbouw van het nieuwe systeem:

- Innovatie: nieuwe landbouwmethoden en natuurbeheerpraktijken worden ontwikkeld. Dit kan bijvoorbeeld agro-ecologie, permacultuur of natuurinclusieve landbouw omvatten.
- Versnelling: steeds meer boeren en landbeheerders adopteren duurzame praktijken. Er ontstaan netwerken en samenwerkingsverbanden die de verspreiding van de innovaties bevorderen.
- Emergentie: er ontstaan nieuwe modellen (economische of organisatorische) die ervoor zorgen dat landschapskwaliteit of biodiversiteit in het platteland meer centraal staan en worden versterkt

- Institutionalisering: verschillende actoren leggen in hun sturende plannen zoals beleidsplannen of visiekaders de waarde van biodiversiteit en van het landschap vast. Beleidsinstrumenten zoals ecoregelingen bij landbouw, maar ook het gezondheidseffect van natuur en landschap raken meer en meer verankerd.
- Stabilisering: duurzame landbouw- en natuurbeheerpraktijken, ecologisch tuinieren, geïntegreerd waterbeheer,... zijn wijdverspreid en worden verder geoptimaliseerd.

Afbraak van het oude systeem:

- Optimalisering: traditionele landbouwmethoden worden verbeterd om efficiënter en minder schadelijk te zijn, maar blijven dominant, terwijl het beleid dat ingrijpt op het platteland versnipperd is.
- Destabilisering: rampen en trends zoals extreme weersomstandigheden, bodemuitputting, pesticidengebruik en bijhorende gezondheidsimpact, en verlies van biodiversiteit zorgen voor toenemende druk om te veranderen.
- Chaos: landbeheerders ervaren onzekerheid en verlies door de ineffectiviteit van traditionele methoden.
- Afbraak: er is aandacht voor de transformatie die spelers op het platteland moeten doorgaan, ze worden begeleid en ondersteund.
- Uitfasering: bepaalde praktijken worden effectief uitgebannen en niet meer als 'normaal' ervaren.

Omslagpunten zijn cruciaal in de transitie en kunnen optreden op verschillende momenten:

- Innovatie naar Versnelling: wanneer kleinschalige experimenten succesvol blijken en opschaling mogelijk wordt. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren door subsidies, beleidsveranderingen of marktvragen die duurzame praktijken ondersteunen.
- Versnelling naar Emergentie: wanneer de nieuwe praktijken breed geaccepteerd worden en zichtbaar beginnen bij te dragen aan biodiversiteit en landschapskwaliteit. Dat kan worden versneld door wetenschappelijke bewijsvoering, positieve media-aandacht en succesvolle demonstratieprojecten.
- Emergentie naar Stabilisering: wanneer het nieuwe systeem de norm wordt en verder geoptimaliseerd kan worden. Dit vereist vaak institutionele veranderingen, zoals nieuwe regelgeving en ondersteunende infrastructuur.

3 AANPAK OP 2 SPOREN

Deze evaluatiestudie werd ondernomen op 2 sporen: de basis wordt gevormd door een desktopanalyse van beschikbare documentatie over de projecten uit het Plattelandsloket (projectaanvraag, projectsamenvatting, voortgangsverslagen en eindverslagen) en daar bovenop delen de betrokkenen uit de verschillende projecten ook persoonlijke inzichten in regionaal georganiseerde workshops.

Voor de **desktopanalyse** wordt gebruik gemaakt van het RE-AIM-model, een internationaal onderbouwde tool voor het ontwerpen, evalueren en rapporteren van projecten. Het is gebaseerd op 5 essentiële dimensies voor het onderzoeken van de impact van een project:

- Reach (mate waarin de doelgroep wordt bereikt),
- Effectiveness (doeltreffendheid),
- Adoption (mate waarin anderen met het project aan de slag gaan),
- Implementation (mate waarin het project of onderdelen worden uitgevoerd zoals ze bedoeld waren)
- en Maintenance (mate waarin een project verankerd wordt binnen een organisatie, met blijvend effect).

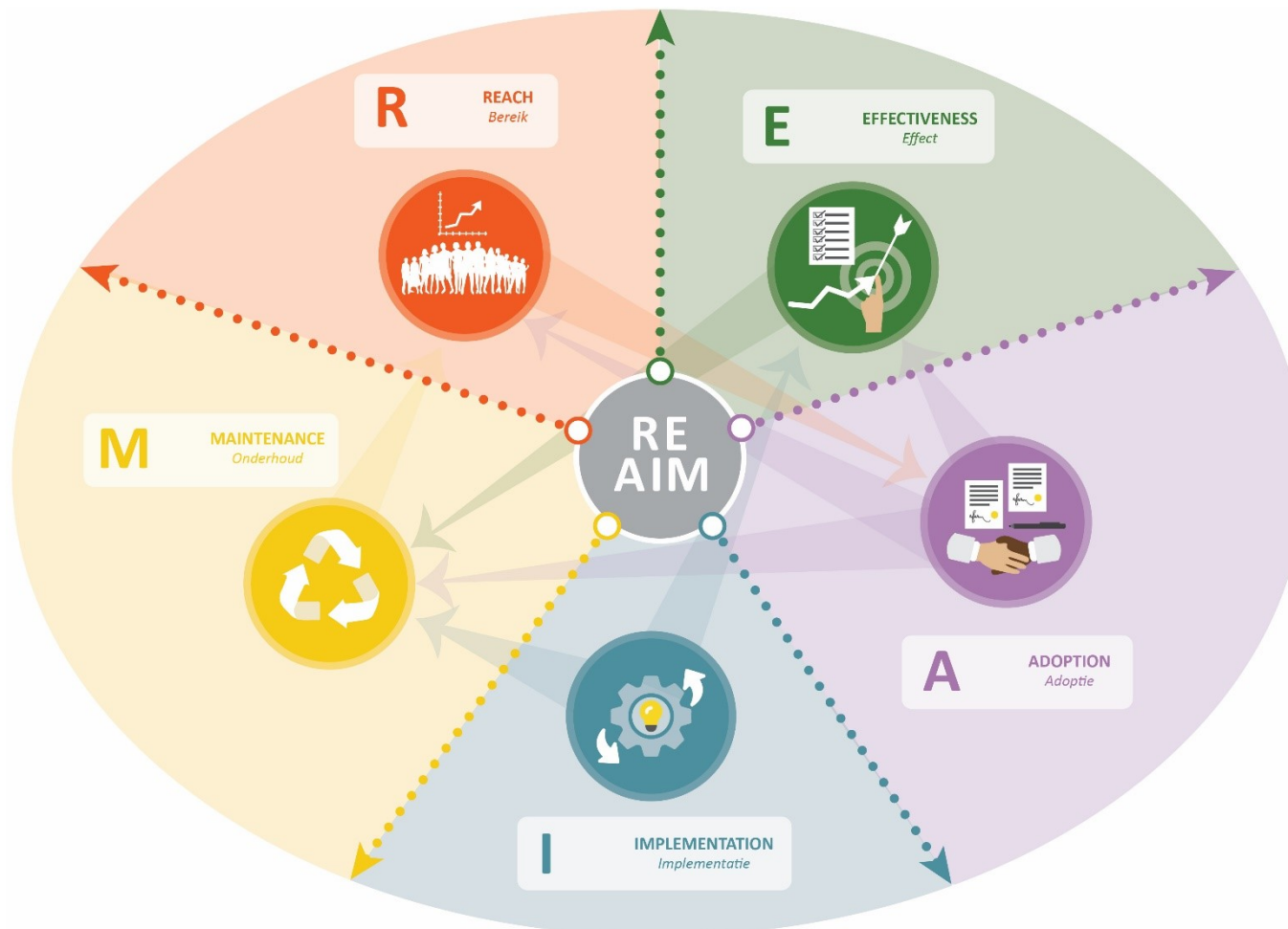
Via het RE-AIM-raamwerk wordt inzicht verkregen in de succesfactoren en mogelijke struikelblokken in het pad naar meer biodiversiteit en een verbeterde landschapskwaliteit in de projecten.

Naast de analyse van bestaande documentatie, worden tijdens de **workshops** eventuele hiaten in de informatie verder bevraagd en opvallende aspecten uit de analyse verder uitgepuurd. Aan de workshops namen de mensen achter de onderzochte projecten deel: zowel de projectpromotoren als de betrokken partners werden daarvoor uitgenodigd. In een gestructureerde, maar open discussie werd meer inzicht verworven in hoe de deelnemers biodiversiteit en landschapskwaliteit hebben bekeken en gemeten, welke ervaringen ze zelf hebben gehad in het beschrijven, meten of opvolgen ervan, hoe ze het eventueel – achteraf gezien – anders zouden aanpakken, welk advies ze anderen zouden geven,... In die procesfase lag de nadruk op de interactie tussen de betrokken actoren van de 25 projecten waarbij ze onderling en in overleg met experts hun eigen *lessons learned* verdiepten en zo een significante bijdrage konden leveren aan de studie en soms zelf ook met nieuwe inzichten naar huis gingen.

Beide sporen culminereren in een inspiratiemoment, waarbij het onderzoek en zijn conclusies wereldkundig worden gemaakt, handvaten en tools worden aangereikt aan initiatiefnemers van plattelandsprojecten en lokale ‘handen-uit-de-mouwen-stekers’ geïnspireerd worden.

4 METHODIEKEN

4.1 RE-AIM EVALUATIERAAMWERK

Figuur 8 – Illustratie RE-AIM raamwerk en de onderlinge relaties tussen de elementen

4.1.1 RE-AIM als evaluatieraamwerk

Evaluatie houdt meer in dan uitsluitend effectbepaling. Indien een project een positief effect heeft, wilt dat nog niet zeggen dat een positieve impact wordt gerealiseerd. Zo kan, bijvoorbeeld, een strikt gecontroleerd wetenschappelijk experiment rond een nieuwe beheertechniek voor ecologische landbouw, uitgevoerd door onderzoekers, wel positieve effecten opleveren voor de biodiversiteit, maar is geen rekening gehouden met

- welke mix van communicatiekanalen nodig is om landbouwers en andere stakeholders te betrekken;
- de praktische noden of bezorgdheden van diverse profielen van landbouwers of grondeigenaars;
- de noodzakelijke expertise of kosten van de beheermaatregelen op bredere schaal (in functie van een verspreiding in de ruimere regio);
- of met de opvolging van blijvende effecten op de biodiversiteit op een lagere termijn.

Aspecten zoals het bereiken van de doelgroep, de toepasbaarheid voor andere organisaties, blijvende effecten op lange termijn ... spelen een even belangrijke rol in het meten van de effectieve duurzame impact van een project.

Het RE-AIM evaluatieraamwerk is een veelzijdig instrument dat projectverantwoordelijken, onderzoekers en beleidsverantwoordelijken helpt bij het beoordelen van de effectiviteit en de ruimere impact van interventies (Gomes et al., 2021). RE-AIM is bovendien internationaal onderbouwd en erkend. Het is niet formeel erkend als norm of standaard in de zin van regelgeving, maar heeft wel brede acceptatie en gebruik in de wetenschappelijke gemeenschap voor het evalueren van publieke interventies en programma's in diverse sectoren zoals gezondheid, sociale wetenschappen en milieustudies. Het biedt een gestructureerde benadering om de impact van interventies op verschillende dimensies te beoordelen. Het wordt ondersteund door tal van studies en wordt vaak

geciteerd in onderzoek en beleidsontwikkeling, wat de waarde en relevantie ervan in het veld onderstreept

Reach beoordeelt hoe goed het project de diverse doelgroepen bereikt, wat belangrijk is om te weten of de meest kwetsbare zones worden aangepakt of moeilijk bereikbare doelgroepen werden geïnformeerd en waar ondersteuning in de communicatie nodig is. **Effectiveness** meet de impact van het project op biodiversiteit en landschapskwaliteit en helpt om succesvolle strategieën te herkennen en te repliceren. **Adoption** kijkt naar de mate waarin verschillende stakeholders de projecten omarmen en toepassen, wat cruciaal is voor breed gedragen landschapsbeheer en de betrokkenheid van lokale gemeenschappen te vergroten.

Implementation onderzoekt de uitvoering van de projecten, inclusief de methoden en middelen die worden ingezet met het doel om de efficiëntie te vergroten en aan budgetbewaking te doen. Ten slotte evalueert **Maintenance** de duurzaamheid van de projecten op lange termijn, wat aangeeft in welke mate men de projecten heeft verdergezet (verankering) en of de verbeteringen in biodiversiteit en landschapskwaliteit blijvend zijn. Maintenance geeft dus inzicht in welke praktijken best wordt geïnvesteerd om blijvend voordeel te halen.

Voor meerdere RE-AIM dimensies gaat men ook de representativiteit na: zijn de resultaten ook veralgemeenbaar en dus representatief? Dit betreft informatie over bv. het profiel van de doelgroep (bv. leeftijd, kennisniveau, socio-economische achtergrond), habitatype, de ligging van het project (bv. enkel lokaal of provinciaal), of de grootte van de deelnemende organisaties.

Door RE-AIM toe te passen, kunnen we dus een grondiger inzicht krijgen in de effectiviteit van plattelandprojecten, maar ook in de bredere impact en voorwaarden. Zo kunnen we gericht strategieën ontwikkelen voor de verbetering en verspreiding van succesvolle initiatieven. Het RE-AIM-raamwerk draagt zo bij tot een gestructureerde aanpak om de complexe dynamiek van plattelandontwikkeling, landschapsbeheer en natuurbehoud te begrijpen en te optimaliseren.

Het raamwerk benadrukt dat projecten niet alleen effectief moeten zijn, maar ook duurzaam en breed toepasbaar in Vlaanderen. Het is een nuttig hulpmiddel voor beleidsmakers en projecthouders om de impact en uitrol van projecten en interventies op de biodiversiteit, gezondheid, klimaat... op de lange termijn te vergroten. RE-AIM kan gebruikt worden om een effect- én procesevaluatie te plannen, en laat toe projecten beter te vergelijken. Dankzij die ruimere kijk dan uitsluitend 'effecten' biedt het raamwerk een completer inzicht in plattelandprojecten en hun potentieel voor verspreiding in Vlaanderen. Dit draagt bij aan de kansen voor bestendiging en opschaling van de projecten.

4.1.2 RE-AIM toegepast op de onderzoeksvraag

Het RE-AIM-evaluatieraamwerk werd **vertaald in onderzoeksvragen op maat van de gebiedsgerichte plattelandprojecten** die PDPO III-steun (in de vorm van OKW- of LEADER-subsidies) hebben ontvangen. Antwoorden op die onderzoeksvragen werden gezocht in de beschikbare documenten in het Plattelandsloket van VLM (de projectaanvraag, de projectsamenvatting, de voortgangsverslagen en de eventuele eindverslagen). Daarna werden in workshops de antwoorden getoetst, eventuele hiaten in de documenten aangevuld en bijvragen gesteld die een diepgravender inzicht leveren.

RE-AIM is een krachtig instrument voor evaluatie, maar kent ook enkele **aandachtspunten**:

- Plattelandsomgevingen bestaan uit complexe sociale, economische en ecologische systemen die niet altijd te ondervangen zijn binnen de vijf dimensies van RE-AIM.
 - i. Daarom is gekozen om de desktopstudie aan te vullen met workshops waarin socio-economische knelpunten of succesfactoren aan bod konden komen
 - ii. In de workshops konden projecthouders de eigen projecten ook situeren op de transitiecurve (zie p. 27-28)
- Het verzamelen van consistente en vergelijkbare data kan een uitdaging zijn. Hiervoor was de evaluatie in dit rapport immers afhankelijk van externe factoren, zoals de beschikbare rubrieken in het evaluatiesjabloon van de LEADER-projecten, de interpretatie van de vraagstelling in het sjabloon door de persoon die het invult, de (on)volledigheid van informatie die respondenten aanbrengen,...
 - i. Ook hiervoor werden de workshops ingezet: met de initiatiefnemers van projecten konden de resultaten uit de RE-AIM desktopanalyse worden afgetoetst
 - ii. In het rapport worden projecten geordend volgens gemeenschappelijke kenmerken: zoals projectbudget, regio, type initiatiefnemer, themafocus van de projectdoelstellingen (biodiversiteit, landschap of beide)...
 - iii. We voorzien aanbevelingen in het rapport voor meer consistente en vergelijkbare rapportering uit LEADER-projecten in de toekomst.
- In een onderzoek naar projecten die op korte en middellange termijn hebben gelopen, wordt de langetermijndynamiek van ecologische processen en landschapsveranderingen niet gevangen.
 - i. Bij de evaluatie van de projecten is daarom niet alleen aandacht voor directe of zichtbare effecten op biodiversiteit en landschapskwaliteit (bv. telling van aantal

vogels of soorten), maar waar mogelijk ook voor indicatoren (determinanten) of onderbouwde interventiestrategieën die op termijn kunnen leiden tot meer biodiversiteit en landschapskwaliteitsverbetering (bv. verhoogde deskundigheid bij de doelgroep, aanplant van inheemse plantensoorten, extensief groenbeheer).

- ii. RE-AIM heeft alvast aandacht voor langtermijnintenties voorbij de LEADER-projectperiode dankzij de dimensie van Maintenance. Hier is het rapport dus ook afhankelijk van de (on)volledigheid van informatie die respondenten aanbrengen.
- Het is maatwerk om de resultaten van kleinschalige projecten te generaliseren naar grotere of verschillende contexten.
 - i. Aandacht in de RE-AIM-evaluatie voor de representativiteit van doelgroepen in zowel het bereik als de toepassing van LEADER-projecten
 - ii. Sowieso dient steeds de lokale context (socio-economisch, institutioneel, landschappelijk...) en omgeving in overweging genomen te worden met betrekking tot de

thema's biodiversiteit en landschapskwaliteit.

- Bij het toepassen van het RE-AIM-raamwerk is het belangrijk om rekening te houden met de interactie tussen de verschillende RE-AIM-dimensies om oversimplificatie van de werkelijkheid te vermijden.
 - i. Deels opgevangen door aandacht in de RE-AIM-evaluatie voor de representativiteit van doelgroepen in zowel het bereik als de toepassing van LEADER-projecten. En er worden relevante linken gerapporteerd: bv. deskundigheidsbevordering bij de doelgroep lijkt belangrijk als effect, maar dit is best gekoppeld aan een goede methode nl. met praktische terreinbezoeken en door de doelgroep erkende experts, belang van herhaald bereik voor betere overdracht van kennis....

Door die aandachtspunten te erkennen, kunnen we ermee rekening houden en een meer holistisch beeld krijgen van de impact van plattelandsprojecten op biodiversiteit en landschapskwaliteit.

4.1.3 Inzet van onderzoekers aangevuld met AI

Twee projectteamleden kregen tijdelijk toegang tot een deel van de databank van het **Plattelandsloket** van VLM. Het plattelandsloket is een portaal voor interactie rond plattelandsprojecten en omvat ook een databank met de aanvraag en opvolging van projecten die plattelandssubsidies (willen) aanvragen. Het gaat dan over projecten die passen in het raamwerk van LEADER, PDPO-maatregelen (omgevingskwaliteit), Platteland Plus, Volkstuinen en uitvoeringsinitiatieven. Initiatiefnemers kunnen via het loket een projectvoorstel online indienen en indien het voorstel subsidies krijgt, ook het dossier verder opvolgen.

Voor de onderzochte projecten werden de projectaanvraag, de projectsamenvattingen, de halfjaarlijkse voortgangsverslagen, het eindverslag (indien het project was afgerond) en de bijlagen bij de declaraties (indien beschikbaar) verzameld. Al die documenten (behalve de bijlagen) hebben een vast sjabloon dat moest worden ingevuld door de initiatiefnemers. Alle documenten, met focus op het laatste voortgangsverslag of het eindverslag, werden ‘onderworpen’ aan de onderzoeksvragen die vooropgesteld zijn in het RE-AIM-evaluatieraamwerk. Dat gebeurde voor elk project zowel door een **menselijke interventie** (via zoekwoorden en via de vaste vraagstelling in het sjabloon) als door *Artificiële Intelligentie*. Daarvoor maakten we gebruik van een **Sweco-intern AI-systeem**, SwecoGPT dat door PwC geauditeerd en goedgekeurd is op het gebruik van GDPR-gevoelige data. SwecoGPT werkt in een afgesloten omgeving die losstaat van het internet en niet zelf-lerend is. Data wordt ter beschikking gesteld aan de gebruiker en wordt automatisch verwijderd bij het afsluiten van de werksessie.

Het werken met een AI-systeem bracht de mogelijkheid om de onderzoeksvragen van het RE-AIM-raamwerk los te laten op de grote hoeveelheid beschikbare data, voornamelijk in tekstformaat. SwecoGPT haalde soms andere aspecten – soms concreter, soms algemener – naar de voorgrond dan de menselijke onderzoeker.

Voor SwecoGPT werden de vragen van RE-AIM geherformuleerd zodat ze als prompts konden dienen om de geüploade documenten te analyseren. Vragen werden hierdoor concreter geformuleerd met een strakkere afbakening, met uitdrukkelijke vernoeming van termen en verwachte output zoals percentages voor kwantitatieve projectuitkomsten.

Om complementair te werk te gaan met de laatst beschikbare AI-tools, werd in een **eerste testfase voor 3 projecten een driestapsverificatie** toegepast. Dit is een gebruikelijke manier in projectanalyses en -evaluaties om zo volledig en objectief mogelijk data te capteren en conclusies te trekken. Hierin werd de analyse gemaakt door twee personen, een expert en een projectmedewerker, waarnaast ook het AI-systeem dezelfde analyse uitvoerde. Op basis van die drievoudige verificatie werd een onderscheid gemaakt tussen welke RE-AIM-elementen konden worden geanalyseerd via het AI-systeem en voor welke elementen en vraagstellingen een menselijke factor noodzakelijk bleek. Hieruit bleek dat het RE-AIM-element 'Effect' weinig resultaten opleverde via AI. Zelfs via menselijke interactie bleek dit element ondergerepresenteerd in de verslaggeving. Ook worden in de verslagen weinig uitspraken gedaan hoe een project veralgemeenbaar of representatief kan zijn, geprojecteerd naar een bredere Vlaamse context. Voor die elementen ontbreken dus vaak concrete antwoorden op de vragen/prompts.

Na de individuele projectanalyses werden hiaten opgelijst om tijdens de workshops verder te bevragen. Vaak bleven concrete antwoorden op bepaalde RE-AIM-elementen echter uit door het niet concreet in te kunnen schatten bv. aan welke ‘effecten op vlak van biodiversiteit of landschapskwaliteit’ een project kon bijdragen, of welke ‘maintenance’ werd voorzien op langere termijn terwijl het project nog niet in de eindfase zit.

Samenvattend werden **drempels en succesfactoren** van elk project **in een conclusietabel verzameld**. Hierdoor konden wederkerende succesfactoren en drempels over de geanalyseerde projecten worden geïdentificeerd. Daarnaast werd ook per RE-AIM-element de basisinformatie weergegeven.

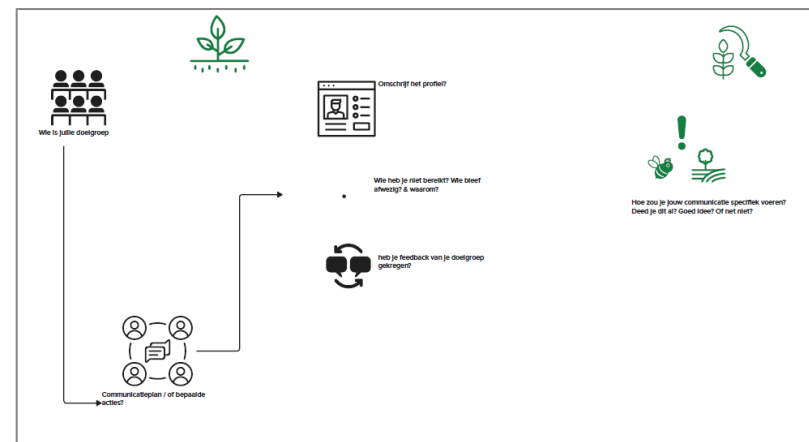
4.2 WORKSHOPS OM TE ZAAIEN EN TE OOGSTEN

Aanvullend op de desktopanalyse organiseerde BUUR Part of Sweco 5 workshops waarvoor telkens 5 projecten werden uitgenodigd, min of meer geografisch geclusterd. Voor die workshops werden in de eerste plaats de initiatiefnemers van de projecten uitgenodigd en waren de andere projectmedewerkers ook welkom. Daarnaast werden ook de LEADER-coördinatoren en opdrachtgever VLM uitgenodigd.

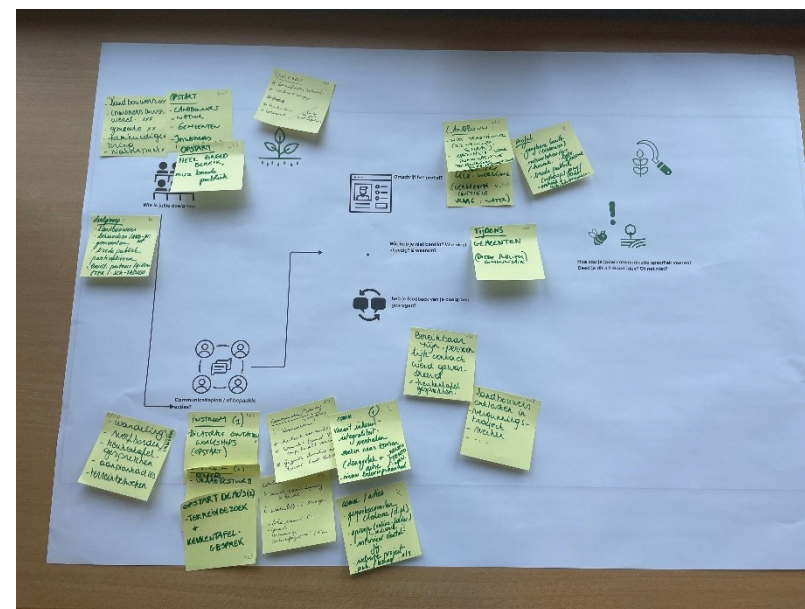
De doelstelling van de workshops was telkens drievoudig:

- Verdiepend werken ten opzichte van de desktopanalyse om eventueel enkele blinde vlekken in de informatie weg te werken;
- Een meerwaarde betekenen voor de betrokken projecten zelf door de zelfevaluatie en de ervarings- en kennisuitwisseling op de workshop;
- Een bijdrage leveren aan het luik 'aanbevelingen' en aan het inspiratiedocument voor toekomstige LEADER-projecten.

De gewenste informatie werd in de workshop bevraagd via een gestructureerd gesprek, zonder een lijst van vragen af te vinken. De leidraad voor het gesprek werd gevormd door een reeks van posters die elk gespreksthema inleidden. Op die posters werd het onderwerp voorgesteld en enkele concrete vragen voorgelegd. De deelnemers kregen telkens kort de tijd om de poster voor 'hun' project voor te bereiden. We gebruikten hiervoor de metafoor van het boeren: de (voedings)bodem voor het gesprek werd klaargemaakt door de korte voorbereiding bij elke poster, daarna werd gezaaid in het gesprek door lessen en meerwaarden te delen en ook geoogst door de vragen en werkpunten te bespreken.

Figuur 9 - Een voorbeeld van de gespreksposters. De reeks posters is opgenomen in de Bijlagebundel p. 75-79.

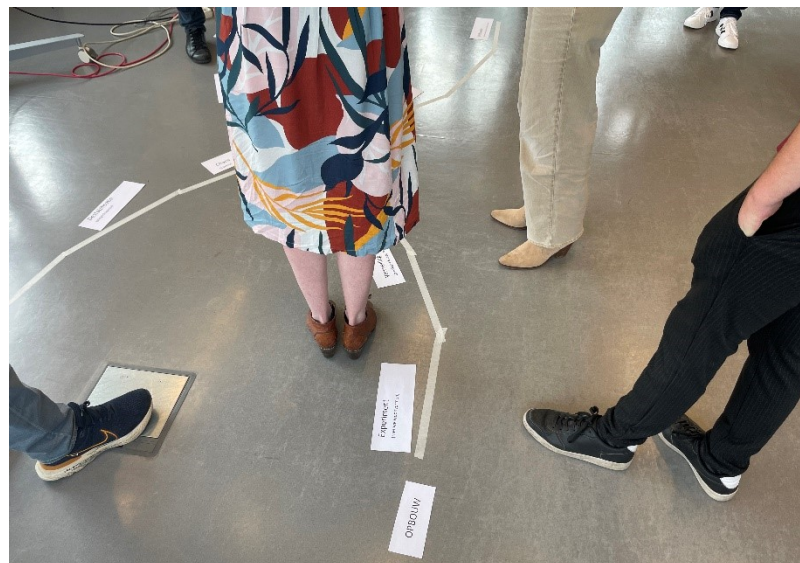
Het eerste gespreksthema werd een voorstellingsronde, waarbij de deelnemers werd gevraagd vooral de **raakvlakken** van hun project met de koepelthema's biodiversiteit en landschapskwaliteit te benoemen en of die centraal stonden in het verloop van het project. Zo verkregen we meer inzicht in de betekenis en invulling die de deelnemers gaven aan biodiversiteit en landschapskwaliteit.

Een volgend gespreksthema draaide rond de **doelgroep** (wie is er bereikt, wie niet en waarom niet?), de communicatiemiddelen- en acties en de betrokkenheid. Interessant daarbij was te leren wat de deelnemers zeker op dezelfde manier zouden aanpakken en wat ze anders zouden doen (en waarom), maar ook of er vanuit de doelgroep feedback is gevraagd of spontaan gekomen richting de initiatiefnemers.

In de derde gespreksronde gingen we dieper in op de thema's **biodiversiteit en landschapskwaliteit** zelf: op welke manier(en) werd daarover gesproken met de doelgroep?, op welke manieren werd de biodiversiteit en/of landschapskwaliteit behouden of versterkt in het eigen project?, op welke manier(en) werden de doelstellingen opgevolgd, gemeten, geëvalueerd?, werd hiervoor samengewerkt met partners en welke dan (experts, vrijwilligers...)?, zouden de deelnemers het op dezelfde manier aanpakken of hoe zouden ze bijsturen?...

In een vierde gespreksronde werd gefocust op de toekomst en welke **transitie van het platteland** ze met het project in gang hebben willen duwen of ondersteunen – steeds in connectie met biodiversiteit en landschapskwaliteit. Dat gesprek gebeurde aan de hand van de

transitiecurve (zie p. 15-17) en de positie die de projecten daarop ingenomen hebben, waar de workshopdeelnemers het project naartoe zien gaan?, welke beweging werd gecreëerd en waar zitten succesfactoren?, welke struikelblokken ze detecteren op de weg daar naartoe, welke weg heeft het project zelf afgelegd?, wat is anders gelopen dan verwacht?

Afsluiten deden we met een **korte reflectie** op de workshop en de belangrijkste lessen die vanuit de projecten kunnen worden gegeven aan nieuwe initiatiefnemers of aan het ondersteunende beleid.

5 DE 25 ONDERZOCHE PROJECTEN

5.1 VAN LONG LIST NAAR SHORT LIST VAN 25 TE ONDERZOEKEN PROJECTEN

Bij de start van het project werd door VLM een lijst opgemaakt van 38 potentieel te betrekken projecten. Die verzameling is zo tot stand gekomen:

- Eerst werden alle afgeronde projecten van de vorige programmaperiode van LEADER- en OKW-projecten uit het Plattelandsloket van VLM opgelijst die biodiversiteit en landschap als thema hebben opgegeven.
- Uit die lijst zijn de projecten geselecteerd die de onderwerpen biodiversiteit en landschap expliciet in de doelstellingen hadden vermeld.
- Omdat die selectie een te laag aantal projecten bleek op te leveren, werd de lijst aangevuld met nog lopende projecten die de onderwerpen biodiversiteit en landschap in hun doelstellingen vermeldden.
- Als laatste stap werd de bekomen lijst voorgelegd aan interne experts van VLM en aan de LEADER-coördinatoren. Op hun aangeven werden een aantal projecten uit de lijst geshrapd en andere toegevoegd.

BUUR Part of Sweco werd gevraagd om die long list van 38 projecten terug te brengen naar 25. Daarvoor is een basisscreening gebeurd op vlak van budget, doelstellingen, initiatiefnemers, locatie.

Eerst werden een aantal praktische criteria in werking gesteld:

- ‘Technische’ uitsluiting: van 1 recent opgestart project bestond nog geen verslaggeving, waardoor een grondige desktopanalyse niet mogelijk was.
- Binnen het projectteam waren er bestaande contacten met een aantal projectpromotoren (3), waardoor het gemakkelijker zou zijn om hen te betrekken bij het vervolgtraject.
- Een brede geografische spreiding over Vlaanderen van alle projecten was gewenst: uit de provincie Limburg was slechts 1 project opgenomen, en uit de provincie Vlaams-Brabant 4 – zij zitten automatisch in de selectie voor de short list.
- Er moest ook voldoende aandacht zijn voor projecten die door niet-professionele organisaties werden getrokken, bijvoorbeeld door vrijwilligers die het project in hun vrije tijd opnemen. In de long list waren slechts 3 projecten van niet-professionele promotoren opgenomen – zij waren ook automatisch meegenomen in de short list.

Vervolgens werd meer inhoudelijk gescreend:

- Er waren 5 projecten waarbij de termen 'landschap', 'biodiversiteit' of 'natuur' onvoldoende voorkwamen in de verslaggeving. Zij werden uitgesloten.
- Onderzoek van de doelstellingen zoals die in de projectaanvragen werden opgegeven werd uitgevoerd door Sweco GPT (Artificiële Intelligentie) en een menselijke controle:
 - o er werd in de eerste plaats een zo breed mogelijk scala aan doelstellingen nagestreefd (unieke doelstellingen),
 - o maar tegelijk moesten er ook een aantal projecten kunnen worden opgenomen die vergelijkbare doelstellingen hebben maar in een andere context, locatie of budget.

In een derde stap werd het evenwicht nader onderzocht:

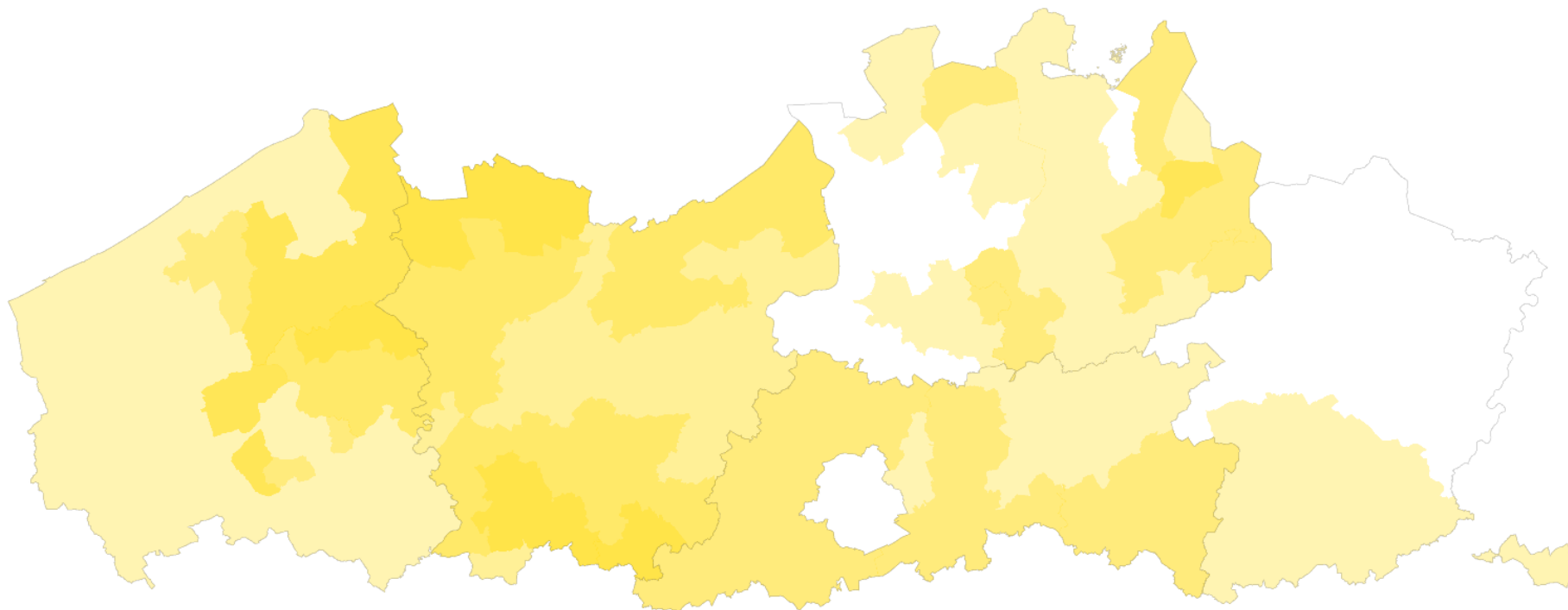
- evenwicht in de verdeling tussen de provincies en tussen de thema's biodiversiteit & landschap: in de provincies West-Vlaanderen en Antwerpen werd telkens 1 project met focus landschap toegevoegd
- evenwicht in types promotoren:
 - o Boerennatuur Vlaanderen vzw komt 3 keer voor als projectpromotor, maar dat is 1 keer in de provincie Limburg (automatisch behouden), 1 keer in de provincie Vlaams-Brabant (automatisch behouden) en 1 keer voor een project met een unieke doelstelling (behouden)
 - o Regionaal Landschap Houtland & Polders komt 2 keer voor als projectpromotor, maar bij 2 erg verschillende projecten (behouden)
- evenwicht in grootteordes van budget: de meeste projecten werken met een budget tussen €125.000 en €250.000; er waren al een aantal projecten met een groter budget en dus moesten nog enkele projecten worden toegevoegd met een kleiner budget

- o keuze voor twee projecten met een promotor die nog niet aan bod was gekomen, op een nieuwe locatie en met een focus op landschap

In een laatste stap werden nog 2 projecten toegevoegd die een aanvulling bieden op het geheel in functie van type project, type promotor en (kleiner) budget.

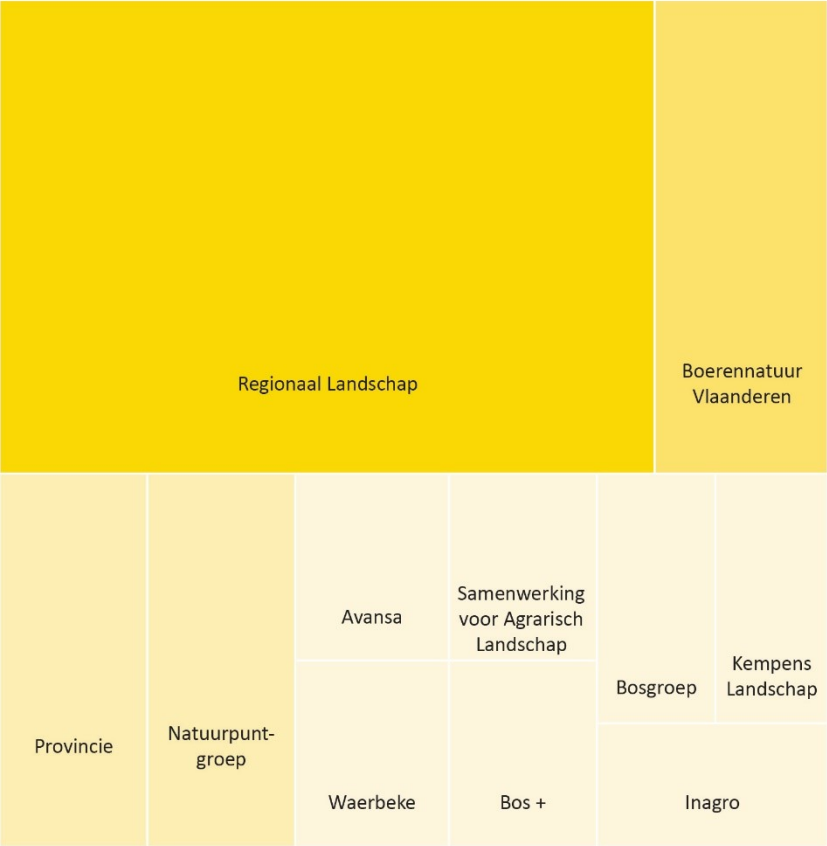
Op die manier kwam een groep van te onderzoeken projecten tot stand met

- een ruime spreiding over Vlaanderen, hoewel de provincie Limburg ondervertegenwoordigd is;
- een evenwicht in focus voor landschap, biodiversiteit of beide thema's
- zowel projecten met een klein als met een groot budget
- zowel vrijwilligers als professionelen aan het stuur
- zowel unieke doelstellingen binnen de groep van 25, als enkele projecten met gelijkaardige doelstellingen.

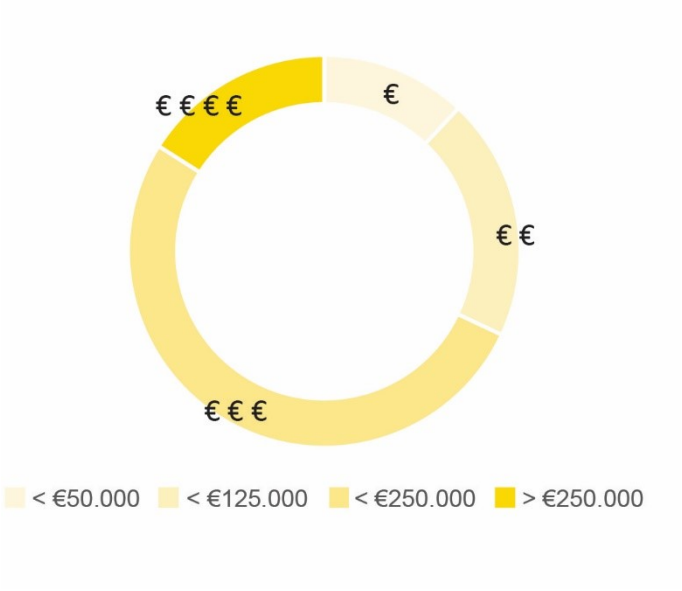

Figuur 10 – Overzicht van de geografische spreiding van de 25 onderzochte projecten.

////////////////////////////////////

Figuur 11 – Overzicht van de initiatiefnemers van de 25 onderzochte projecten

Figuur 12 – Overzicht van de grootteorde van de budgetten van de 25 onderzochte projecten

afgerond	projecttitel	vrijwilligers-organisatie	promotor	focus landschap of biodiversiteit	unieke/gelijkeardige doelstelling	subsidiebudget	locatie
						€ < €50.000 €€ < €125.000 €€€ < €250.000 €€€€ > €250.000	
V	360° open ruimte in de Vlaamse Ardennen		Avansa		U	€ €	
	Agro-ecologische granen voor brood, bier, biodiversiteit en bodem		Regionaal Landschap		U	€ € €	
	Biodiverse boomgaarden en hooilanden		Regionaal Landschap		U	€ € €	
V	Boer zoekt vogel		Regionaal Landschap		// <i>*Vogelvriendelijk boeren</i>	€ €	
	Boost voor boer, bodem en biodiversiteit		Provincie		// <i>*Koester de Kempense koolstof</i>	€ € €	
V	Bronhuis Dender-Mark: innovatief bezoekersportaal		Waerbeke		U	€ € €	
V	Duurzaam beheer landschappelijke hagen Vlaams-Brabant		boerennatuur		U	€ € €	
V	Het faunahuis, een demonstratieproject voor faunavriendelijk bouwen in de Vlaamse Ardennen		Natuurpunt Vlaamse Ardennen Plus		U	€ € €	
	Houtig erfgoed Houtland		Regionaal Landschap		U	€ € €	
V	In de ban van de rand		Samenwerking voor Agrarisch Landschap		U	€ €	
V	In de bres voor boer en natuur		Regionaal Landschap		U	€	
V	Kempens energiehout		Regionaal Landschap		U	€ € € €	

Figuur 13 – Overzicht (1/2) van de 25 onderzochte projecten.

afgerond	projecttitel	vrijwilligers of pros	promotor	focus landschap of biodiversiteit	unieke/gelijkeardige doelstelling	subsidiebudget	locatie
	Klimaatneutrale bedrijven dankzij koolstofopslag in boslandbouw		Bos +		U	€ € €	
	Klimaatrobuuste en veerkrachtige bossen voor het Waasland		Bosgroep		U	€ € € €	
V	Koester de Kempense koolstof		boerennatuur		// <i>*Boost voor boer, bodem en biodiversiteit</i>	€ € €	
V	De koning te rijk, samenwerken rond het verleden, heden en toekomst van het Koninklijk domein		Regionaal Landschap		U	€ €	
V	Kruisbestuivers		Regionaal Landschap		U	€ € € €	
V	Landschapsboeren in Haspenhouw en Voeren		boerennatuur		U	€ € €	
V	Markante vennen op de steilrand		Regionaal Landschap		U	€ €	
V	Natuur voor de zorg, zorg voor de natuur		Natuurpunt De Torenavalk		U	€	
V	Opstart Loket Onderhoud Buitengebied in West-Brabant		Regionaal Landschap		U	€ € €	
V	Paard in het landschap		Regionaal Landschap		U	€ € €	
V	Vallei van de Kleine Beek, een veerkrachtig landbouwlandschap op de rand van het dorp		Kempens Landschap		U	€	
	Vogelvriendelijk boeren		Inagro		// <i>*Boer zoekt vogel</i>	€ € € €	
V	Water-Land-Schap, aqualitatieve Mechelse groenteregio		Provincie		U	€ € €	

Figuur 14 - Overzicht (2/2) van de 25 onderzochte projecten.

5.2 DE LOKALE NETWERKEN IN BEELD

Het overzicht van de 25 onderzochte projecten toont wie het project bij het Plattelandsloket heeft ingediend en zich zo kenbaar maakte als initiatiefnemer. In de geest van het plattelandsbeleid en de nadruk op lokale samenwerking en versterking van de sociale cohesie, vermeldden ze steeds bij de projectaanvragen ook welke partners er zouden worden betrokken. In sommige gevallen waren die partners al op de hoogte en hadden ze een specifieke rol of taak in het project, in een aantal gevallen was het de bedoeling om na de opstart van het project die partner(s) te betrekken.

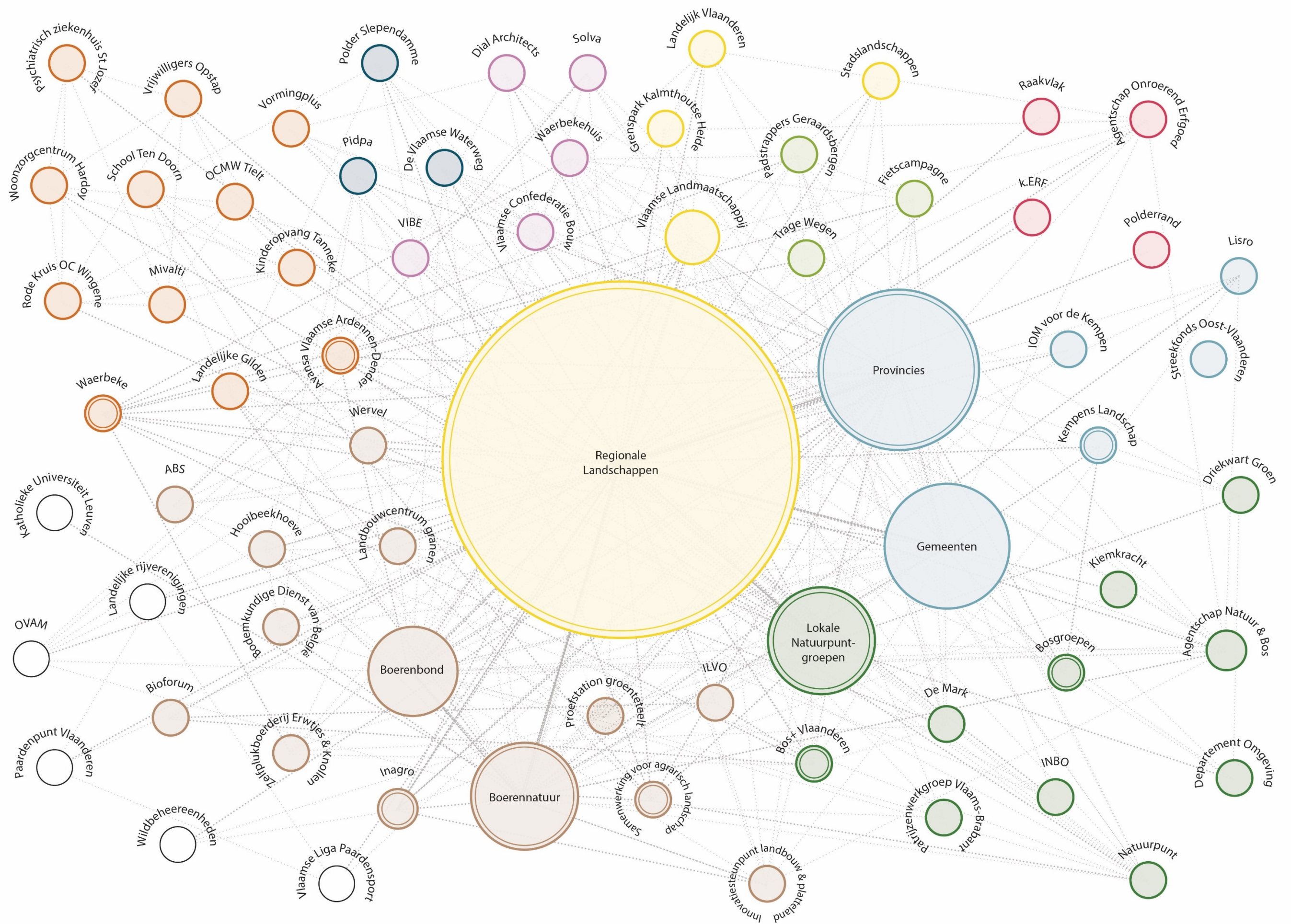
1 plattelandsproject heeft dus meestal een netwerk van lokale actoren achter zich staan. Via de 25 onderzochte projecten hebben we een beperkt zicht op die lokale netwerken. En in deze pool komen een aantal trends naar voor:

- Het zijn vaak organisaties zoals Regionale Landschappen (11) die het voortouw nemen. Regionale Landschappen hebben als doel het landschap te beheren en te ontwikkelen op een manier die zowel ecologisch als economisch duurzaam is.
- Partners die vaak worden betrokken zijn gemeenten of de provincie, andere Regionale Landschappen, natuurorganisaties zoals Natuurpunt, landbouworganisaties zoals Boerenbond of Boeren natuur Vlaanderen, onderzoeksinstellingen zoals Inagro en ook VLM zelf.

Door de samenwerking binnen LEADER- en OKW-projecten ontstaat er op het platteland een netwerk van organisaties die elkaar kennen en regelmatig samenwerken. Die netwerken bevorderen de uitwisseling van kennis en middelen, en versterken de sociale cohesie binnen de gemeenschap. Ze zorgen ervoor dat verschillende belanghebbenden betrokken blijven bij de ontwikkeling en uitvoering van projecten, wat leidt tot meer geïntegreerde en duurzame oplossingen. Netwerken bevorderen immers duurzame relaties en langdurige betrokkenheid van lokale actoren. Door kennisuitwisseling en samenwerking worden ook de capaciteiten van lokale organisaties versterkt, wat hen beter in staat stelt om toekomstige uitdagingen aan te pakken.

Het coördineren van verschillende organisaties met uiteenlopende belangen en prioriteiten kan echter ook complex en tijdrovend zijn. Er bestaat het risico dat dominante organisaties de agenda bepalen, wat zou kunnen leiden tot ongelijkheid en uitsluiting van kleinere actoren.

Op de volgende pagina wordt het web van lokale netwerken voor de 25 onderzochte actoren in beeld gebracht voor het geheel om aan te geven in welke mate 1 organisatie betrokken is bij meerdere projecten. In de bijlagebundel zijn de betrokken organisaties per project in beeld gebracht.

Figuur 15 – Schematische voorstelling van het netwerk van de partnerorganisaties in de 25 onderzochte projecten

De actoren zijn thematisch georganiseerd in dit schema. Wanneer ze een dubbele rand hebben rond het icoontje, zijn ze opgetreden als initiatiefnemer in minstens 1 van de 25 onderzochte projecten. Hoe groter de bol, in hoe meer projecten ze betrokken waren.

Evaluatiestudie biodiversiteit & landschapskwaliteit in plattelandspromenades

In dit hoofdstuk zijn de resultaten van het desktoponderzoek en de workshops op een geïntegreerde manier verwerkt volgens de RE-AIM-dimensies (zie p. 19-26 voor het raamwerk). Het zijn vaststellingen gebaseerd op de 25 onderzochte projecten.

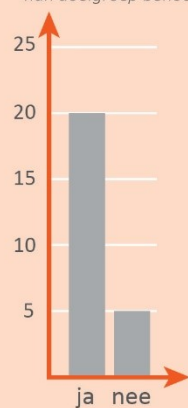
6.1 REACH

REACH - Bereik

De dimensie 'reach' onderzoekt de bereikte doelgroep en welke kanalen daarvoor zijn gebruikt. Bij de onderzochte projecten wordt een sterk verband gezien met de dimensie 'adoptie': in de projecten zijn intermediaire organisaties immers vaak een doelgroep van de communicatie met als doel hen in vervolgtrajecten te betrekken.

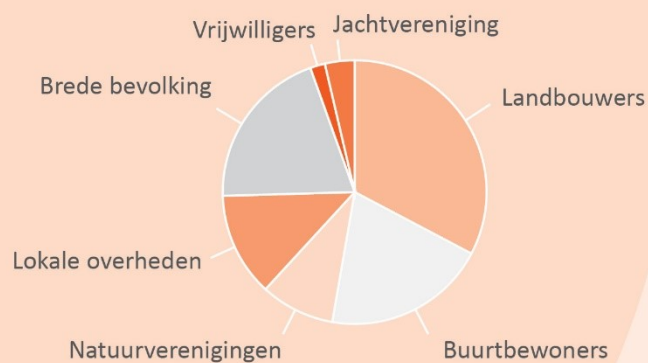
Doelgroep benoemd?

Hoeveel projecten hebben expliciet hun doelgroep benoemd?

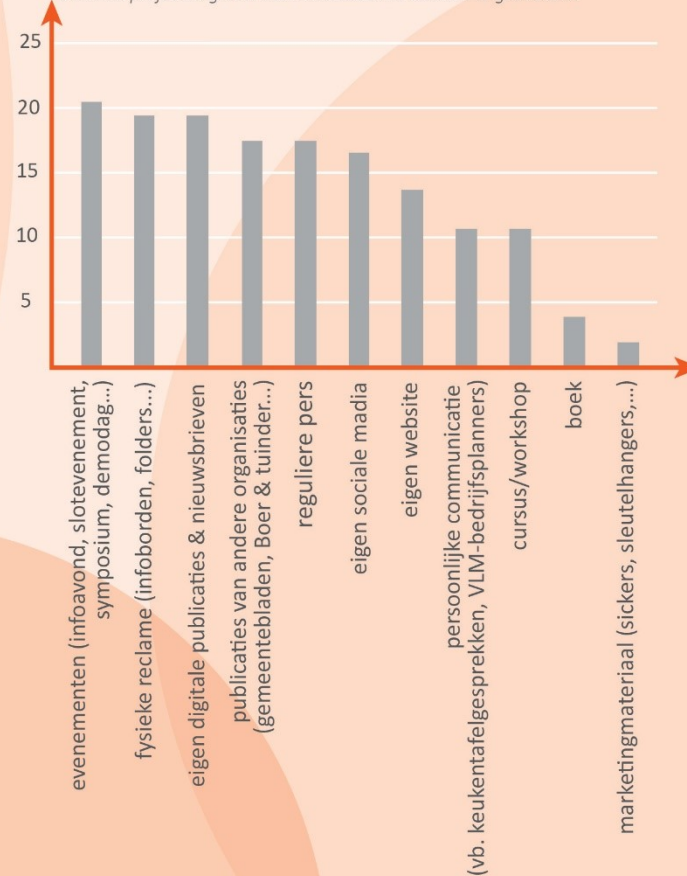
Welke doelgroepen werden benoemd?

Meerdere doelgroepen per project mogelijk

Communicatiekanalen

Hoeveel projecten geven aan onderstaande kanalen te gebruiken?

Al bij de projectaanvraag worden de communicatievaardigheden van de initiatiefnemers op de proef gesteld. Initiatiefnemers gaven in de workshops aan dat hun perceptie is dat wanneer **concepten als biodiversiteit en landschapskwaliteit** naar voor worden geschoven in de projectomschrijving als belangrijke doelstelling, het voorstel **minder kans** maakt op goedkeuring. Dat kon niet worden opgemaakt uit de projectaanvragen of voortgangsverlagen. Ze gaven aan dat landbouwprojecten in de dossierbehandeling prioriteit kregen op projecten die de ecologie van het platteland willen versterken.

Deelnemer workshop

landbouwbedrijfsbelangen ook een plaats krijgen: men benadrukt dan bijvoorbeeld meer het nut voor de landbouw.

Voor de projecten die onderzocht zijn, waren de thema's biodiversiteit en landschapskwaliteit nog niet naar voor geschoven – in tegenstelling tot in de nieuwe LEADER-periode: ondertussen hebben alle LEADER-gebieden doelstellingen uitgewerkt specifiek voor die thema's.

Uit de desktopanalyse blijkt dat projecten met **herhaaldelijke, periodieke contactmomenten met deelnemers via diverse kanalen** effectiever zijn in het verspreiden van hun boodschap. Een medewerker die zich kan toelekken op of tijd kan vrijmaken voor de **communicatie** rond het project blijkt cruciaal voor het aanhouden en het afwerken van vooropgestelde communicatie-plannen of het vermijden van het wegvallen van de communicatie. Een tekort aan communicatie draagt ook bij tot minder doeltreffende resultaten voor de doelstellingen rond biodiversiteit en landschapskwaliteit. Enkele projecten gaven ook aan intensievere communicatiemethodes toe te passen bij de start van het project in functie van een grotere draagvlakcreatie.

Een belangrijke doelgroep van het Vlaamse plattelandsbeleid zijn de landbouwers. Zij werden dan ook zeer vaak betrokken bij de onderzochte projecten voor deze studie. De **bedrijfsplanners** van VLM spelen een sleutelrol binnen het eerste contactmoment met landbouwers. Bedrijfsplanners begeleiden landbouwers over het hele traject van beheerovereenkomsten van aanvraag, over beheerperiode tot het stopzetten en ook daarna. Zij hebben niet alleen toegang tot bepaalde gegevens (wie eigenaar of pachter is van een perceel, bijvoorbeeld), maar zij hebben ook een goede kennis van de regio, staan dicht bij de landbouwers en kunnen gemakkelijker een inschatting maken van wat de landbouwers zelf mogelijk en wenselijk achten op vlak van het versterken van de biodiversiteit of landschapskwaliteit. In die eerste contactmomenten wordt vaak het zaadje geplant voor verdere samenwerking door het opgebouwde vertrouwen, ook na afloop van het project. We zien dat landbouwers gemakkelijker instappen in een project (dimensie 'adoptie') wanneer zij al eerder contact hebben gehad met de bedrijfsplanners of de initiatiefnemers van het project.

De contactmomenten met eventueel deelnemende landbouwers worden voornamelijk via persoonlijke **keukentafelgesprekken** georganiseerd. Omdat die aanpak op individuele maat tijdsintensief is, wordt soms gekozen om een lokaal infomoment te organiseren of om te informeren via fysieke communicatiedragers zoals tijdschriften of kranten. Een communicatiemiddel dat kan rekenen op veel interesse bij de landbeheerders zijn praktijkgerichte communicatietechnieken zoals **praktijkcursussen, opleidingen of (veld)demonstraties**.

Figuur 16 – Op het veld voor agro-ecologische granenteelt © Regionaal Landschap Zuid-Hageland

6.1.3 Zichtbaarheid

In de onderzochte projecten zien we dat een volgehouden **inspanning van bij de opstart** van het project om veelvuldig en via meerdere kanalen te communiceren zich vertaalt in een groter bereik. Wanneer gelijkaardige projecten, met een zelfde thema maar andere accenten, elkaar opvolgen en de communicatie aangehouden blijft, is het bereik eveneens groter. Intensieve communicatiecampagnes leiden tot een groter draagvlak.

Mond-aan-mond-reclame tussen landbouwers, contacten via lokale netwerken van landgebruikers en zichtbaarheid van deelnemende landbouwers kunnen aanstekelijk werken voor andere landbouwers. De zichtbaarheid verbetert niet alleen het imago van de individuele landbouwer maar ook van de landbouwsector in het algemeen.

Er zit bij de onderzochte projecten geen rode draad in het type profielen dat interesse toont (allerlei leeftijden, allerlei sectoren, allerlei opleidingsniveaus...). Wel zijn landbouwers vatbaarder voor deelname als ze al eerder contact hadden met de promotor, of wanneer ze al samenwerken met andere landbouwers of een persoonlijke interesse tonen in de thema's. Eén element valt wel op: deelnemers zijn meestal reguliere landbouwers en niet per se biologische, biodynamische of regeneratieve landbouwers.

Het **zichtbaar maken van de resultaten** van de projecten kan zorgen voor meer draagvlak bij de onmiddellijke burens en bij een breder publiek én kan ervoor zorgen dat mensen nieuwe inzichten verwerven, nieuwe kennis opdoen. Zo werd er in de onderzochte projecten vooral gebruik gemaakt van social media, digitale nieuwsbrieven, analoge folders en publicaties van andere organisaties zoals gemeentebladen of ledenbladen van landbouwers- of natuurverenigingen. Ook de lokale pers

of werd geregeld ingeschakeld. Het bereiken van de meer *mainstream* media bleef voor alle projecten een uitdaging.

Het succes van die draagvlakcreatie hangt af van hoe sterk de verhalende kracht van de communicatie is. Storytelling vereist immers vakkennis. Zo werd in het project 'Markante Vennen op de Steilrand' het project in een ruimere context geplaatst, werd verteld hoe de deelnemers aan het project hadden bijgedragen aan aspecten van biodiversiteit en landschapskwaliteit en werd het persoonlijke voordeel van het herstellen van vennen in tuinen en op landbouwpercelen voor de eigenaars helder in beeld gebracht.

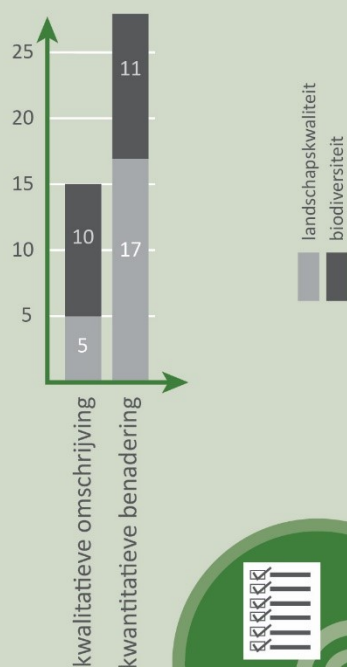
"De boer is trots als we de acties die hij of zij genomen heeft voor de biodiversiteit of landschapskwaliteit bekend maken."
Deelnemer workshop

6.2 EFFECT

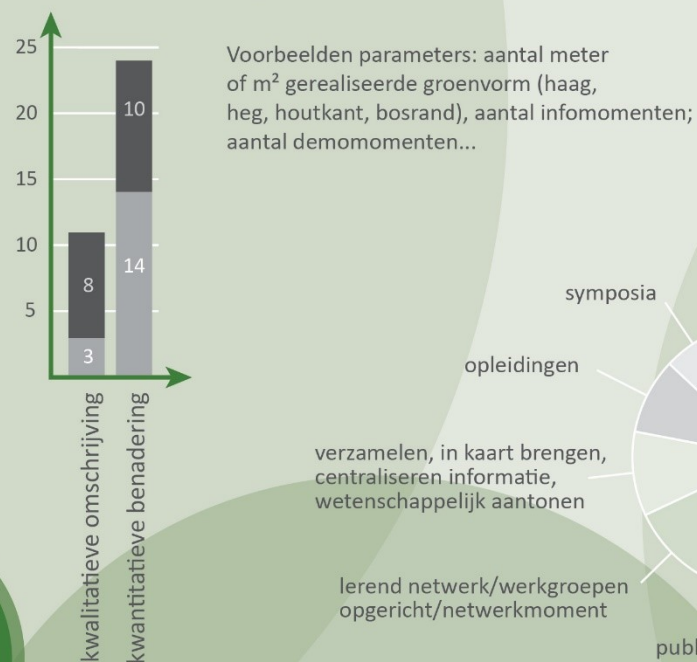
EFFECTIVENESS - *Effect*

De dimensie 'effect' onderzoekt de effectiviteit van het project in het behalen van de vooropgestelde doelstellingen rond biodiversiteit en landschapskwaliteit. Projecten kunnen als doelstelling een kwalitatieve omschrijving geven, ze kunnen werken met doelcijfers, of ze kunnen een combinatie maken van beide benaderingen.

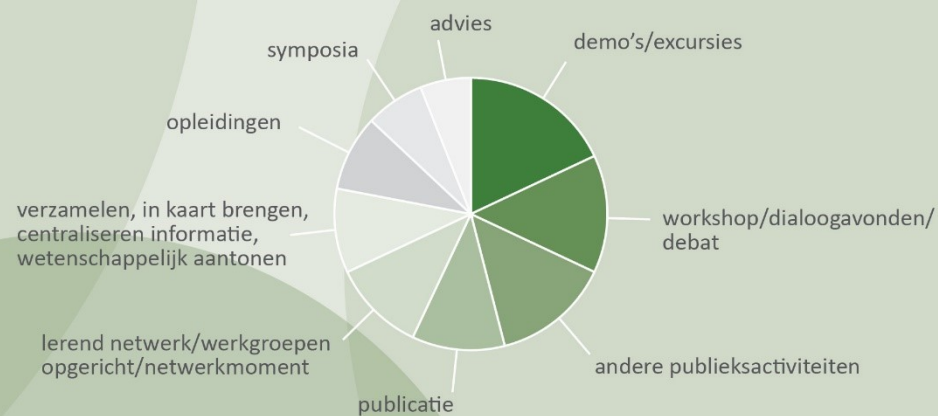
Werden doelstellingen vastgelegd?

Werden parameters bepaald om de doelstellingen te meten?

Kennisdeling

6.2.1 Ontbrekende informatie of data over directe effecten

Uit de analyse van de voortgangsverslagen van de 25 projecten blijkt dat in vele gevallen een concrete beschrijving van de projecteffecten op vlak van biodiversiteit en landschapskwaliteit ontbreekt. Zowel uit de verslagen als uit de workshops komt regelmatig naar voor dát er zaken werden gerealiseerd op vlak van biodiversiteit of landschapskwaliteit, maar men toont dit niet aan met indicatoren of cijfermateriaal. Het ontbreekt meestal aan een duidelijk evaluatie- en monitoringluik om de effecten te kunnen aantonen en op te volgen.

Aan de ene kant ontbreekt het aan een stimulans om daarover te rapporteren omdat de sjablonen voor de rapportering van de projectvoortgang of het eindverslag er niet op voorzien zijn. Aan de andere kant blijkt uit de workshops dat er een vrij uitgesproken terughoudendheid is om monitoring en rapportering op te zetten over biodiversiteit en landschapskwaliteit. De initiatiefnemers ondervinden een drempel bij het goedkeuringsproces voor hun project en vermijden de concretisering van indicatoren in biodiversiteits- en landschapskwalitatieve termen. Maar ook de deelnemers aarzelen sterk om de effecten te meten uit angst om bijkomende verplichtingen opgelegd te krijgen nadat winsten voor biodiversiteit of landschapskwaliteit zouden worden vastgesteld. Het typische voorbeeld dat wordt aangehaald is het verschijnen van de kamsalamander die moet worden beschermd waardoor er beperkingen volgen op de landbouwpraktijken.

Daarnaast zijn vaak concrete doelstellingen voor biodiversiteit of landschapskwaliteit door de projectinitiatiefnemers niet opgenomen in de projectdoelen of -evaluatie omdat de lange termijn effecten voor biodiversiteit of landschapskwaliteit niet kunnen worden ingeschat op de korte looptijd van LEADER-projecten.

Om over de effectiviteit van de ingrepen toch uitspraken te kunnen doen en omdat meetbare effecten van biodiversiteitstoename of verbetering van landschapskwaliteit zich pas kunnen manifesteren (lang) nadat een project is afgerond, gaat dit rapport op zoek naar determinerende factoren van biodiversiteit of landschapskwaliteit. Dan denken we onder meer aan een positievere attitude of een verhoogde kennis en deskundigheid bij de doelgroep. Het kunnen ook terreinrealisaties of beheermaatregelen zijn waarvan algemeen bekend is dat ze potentieel hebben om op termijn een bijdrage te bieden aan meer biodiversiteit en/of landschapskwaliteit. Op basis van de aangeleverde gegevens of indicatoren kan echter niet worden aangetoond of die determinanten rechtstreeks, al dan niet positieve, gevolgen hadden voor biodiversiteit of landschapskwaliteit. Een concreet voorbeeld: in de rapportering over het project wordt gesproken over een hoeveelheid lopende meter aangeplante haag, zonder enige details over de (soorten)samenstelling van de haag of de landschappelijke inpasbaarheid. Hierna worden die determinanten besproken.

6.2.2 Bewustmaking en sensibilisering

Het project kan een ruimere bewustmaking en sensibilisering rond de thema's biodiversiteit en landschapskwaliteit tot stand brengen of verder ondersteunen, zowel bij de betrokkenen en doelgroepen als bij de brede bevolking. Dat kan via de ontwikkeling van educatief materiaal, campagnes, landbouw- of toeristische producten, aankoop of huur van materiaal om activiteiten uit te voeren die bijdragen aan de biodiversiteit of landschapskwaliteit. Hoe sterker het narratief dat daarrond kan worden ontwikkeld en hoe beter het aansluit bij de lokale noden, hoe sterker het draagvlak voor het project wordt. Ook effectieve communicatiemethoden spelen een belangrijke rol, zoals doelgroepgericht communiceren, een kleinschalig en persoonlijk contact, netwerkbouw en frisse sociale mediatechnieken.

Inzetten op **de lokale of regionale identiteit van een plek** blijkt een effectieve strategie om aan bewustmaking en sensibilisering te doen. Technieken die in de bestudeerde projecten hebben gewerkt, zijn begeleide wandelingen, het creëren van wandelnetwerken en toeristische producten die de regionale streekidentiteit en het historisch besef expliciet in beeld brengen en versterken. Ook het visualiseren van de culturele indentiteit van het werkingsgebied of *storytelling* daarover blijkt belangrijk voor het thema landschapskwaliteit. Dit blijkt noodzakelijk in toekomstige visieontwikkeling en overdragen van de streekidentiteit via bv. gidsenopleidingen. De combinatie van kennisoverdracht en beweging (vb wandeling, fietstocht, veldcursus...) werd telkens positief onthaald.

Storytelling is een techniek om door de verbeeldingskracht van de toehoorder, kijker of lezer aan te spreken, een verandering teweeg te brengen. Met het gebruik van de techniek wil men informatie overbrengen, een mening laten vormen, een emotie oproepen, een houding veranderen of aanzetten tot actie. Door de boodschap te kaderen binnen een verhaal dat mensen op een persoonlijk niveau aanspreekt, hoopt men een sterkere reactie te kunnen uitlokken dan wanneer zuiver factueel informatie wordt overgebracht.

Voor de portrettenreeks 'Bewoners van het Kempisch Domein' brengt fotograaf Bart Van der Moeren het dagelijks leven in het voormalig koninklijk domein verhalend in beeld. Zijn reeks is onderdeel van de LEADER-projecten Kempisch Domein: een landschap met een koninklijk verleden en De Koning te Rijk en is een voorbeeld van hoe storytelling kan werken door via de identiteit van een plek, draagvlak te creëren voor een bepaalde actie.

Binnen het project 'Bronhuis Dender-Mark: innovatief bezoekersportaal' wordt er een 'poort' tot het stiltegebied tussen Dender en Schelde ontwikkeld. Het project draagt bij tot de bewustwording van bewoners en bezoekers rond de specifieke kwaliteiten van het landschap van dit gebied door een onthaal- en startelement toe te voegen waarin het contrast tussen de kenmerkende stilte van het gebied en de rumoerige buitenwereld wordt blootgelegd. Eén aspect van de identiteit van de plek wordt in de kijker gezet en versterkt op die manier de emotionele band die bewoners hebben met het gebied.

Figuur 17 – Binnen in het Bronhuis, toegangspoort tot het stiltegebied © Waerbeke

Een andere strategie is het inzetten op **verbinding tussen verschillende plattelandsactoren**: groepen met schijnbaar tegengestelde belangen kunnen zich bewust worden van hun complementariteit en van gemeenschappelijke doelen. Zo konden landbouwers en jagers elkaar vinden binnen het project ‘Boost voor boer, bodem en biodiversiteit’ op vlak van maatregelen voor biodiversiteit. Een ander typevoorbeeld van een techniek om die verbinding tot stand te brengen, is de consument-verwerker-producent-band van plattelandsproducten te herstellen of versterken. Dat gebeurde bijvoorbeeld in het project ‘Agro-ecologische granen’: de landbouwpraktijken om de granen te produceren werden agro-ecologisch ingericht, de verwerker werd gestimuleerd om met lokale granen te werken en de consument kreeg informatie over het agro-ecologische en lokale karakter van zijn brood. Ook het vormen van coalities en samenwerkingen met een gemeenschappelijk doel zoals de bescherming van de open ruimte kunnen een essentiële uitkomst van LEADER-projecten zijn.

Het samenbrengen van groepen met verschillende belangen en die kruisbestuiving tussen actoren gebeurt voornamelijk op het niveau van het persoonlijke contact. Klikt het tussen mensen? Die klik en band is echter gevoelig voor economische en politieke belangen – dat kwam in elke workshop aan bod. Verschillende initiatieven blijven inzetten op connectie en verbinding om de polarisering of (schijn)tegenstelling die ze menen te zien te overstijgen. Door dialoog te bevorderen en luisterbereidheid te stimuleren kan de logica die ‘de ander’ gebruikt en het denk- en beweegkader van waaruit ‘de ander’ opereert, worden begrepen en kan er in hetzelfde taalregister worden gedialogeerd. Zo komt er een vollediger beeld voor alle betrokkenen op de voor- en nadelen, de financiële en organisatorische drempels én kansen die er zijn. Dat laat de stakeholders van het project toe een meer objectieve afweging te maken.

“Net het samenbrengen en elkaar leren begrijpen vanuit de verschillende invalshoeken waarmee men in het landschap staat, zorgt voor een vruchtbare voedingsbodem waarop dan weer andere initiatieven rond biodiversiteit en landschapskwaliteit kunnen voortbouwen.”

Deelnemer workshop

Nog een strategie is het **focussen op wat er werkt**. Inspirerende voorbeelden van elders hernemen in de eigen communicatie is daarin een belangrijke techniek. De nood aan inspirerende voorbeelden is hier hoog. Ook de opmaak van realistische wensbeelden en droomscenario’s van bij de start van een project is belangrijk, zowel voor de deelnemers om voor ogen te blijven houden wat de doelstellingen zijn, als om bewustmaking bij een breder publiek te ondersteunen aan de hand van een visueel hulpmiddel.

6.2.3 Kennisverwerving en -deling

Kennisverwerving vindt op verschillende niveau’s plaats. Zo worden in de meerderheid van de onderzochte projecten samenwerkingen aangegaan met **experten en onderzoeksinstellingen**. Dat verrijkt de kennis van de initiatiefnemers én de deelnemers. Zeker voor die laatste groep is ook interactie, kennis- of ervaringsuitwisseling met andere deelnemers of gelijkgezinden belangrijk voor het opbouwen van de eigen kunde en inzichten. De helft van de onderzochte projecten zette actief in op die **netwerking**.

Bijna de helft van de projecten voorziet in de creatie van **educatief materiaal** dat gebruikt werd in sociale mediacampagnes voor de brede bevolking, verspreid via boeren-netwerken of bij terreinbezoeken. Bijna een derde van de projecten voorzag in het organiseren van opleidingen. Een format dat vaak werd gebruikt was de **workshop-formule om ook praktisch aan de slag te gaan**, wat een succesfactor bleek.

Terreinbezoeken, al dan niet met demonstraties of test-cases, zijn een tijdsintensieve strategie om kennis te verwerven en te delen, maar ze blijken zowel populair als effectief. Ze brengen immers verschillende expertises en ervaringen in gelijkaardige situaties samen. Die techniek wordt door meer dan de helft van de projecten expliciet in de procesvoering opgenomen. In de overige projecten wordt de methodiek van terreinbezoeken eerder impliciet toegepast in functie van draagvlakcreatie of voor het presenteren van project-resultaten. Wanneer deelnemers aan een project op een andere plek kunnen gaan kijken hoe iets is uitgetest, welke aanpak men heeft gekozen, welke leerlessen er eventueel al zijn, is de kans dat ze in hun eigen werking de meest efficiënte aanpak kiezen veel groter. Daardoor zal het effect op de biodiversiteit en de landschapskwaliteit ook groter zijn.

Slechts enkele projecten hadden een **nulmeting** in hun project opgenomen. Daarmee wordt nog geen projecteffect gemeten, maar in de workshops werd aangehaald dat die nulmeting gebeurde met het oog op een mogelijk toekomstig onderzoek binnen de reguliere werking of in samenwerking met onderzoeksinstellingen.

De **kennisstroom is meestal top-down georganiseerd** binnen de onderzochte projecten: de initiatiefnemer stapt met een concreet idee of visie naar de landbouwers om kennis over te dragen en te implementeren. Zo is bij projecten als 'Boer zoekt vogel' of 'De Koning te Rijk' eerst op gebiedsniveau door deskundigen een landschaps- en/of biodiversiteitsvisie opgesteld. Nadien werd aan draagvlakcreatie gedaan door die visie met lokale stakeholders (lokale overheden...) door te

spreken. Ten slotte wordt er naar grondeigenaars en/of grondbewerkers (landbouwers) gestapt met de vraag om concrete acties uit de visie op het terrein uit te voeren.

"Eerst ontwikkelden we samen met lokale overheden en stakeholders op het platteland top-down een landschapsvisie met acties om die te bereiken. Nadien zijn we met die visie en voorstellen tot acties naar de landbouwers gestapt, hopende dat ze toehapten op één van onze acties."

Deelnemer workshop

Daarnaast werkten verschillende projecten ook met een lerend netwerk waarbij vaak experts uit onderzoek of uit het veld werden voorgedragen als kennisverdelers. Sommige projecten zetten ook in op een lerend netwerk door onderlinge kennisdeling via ontmoetingsmomenten en/of whatsappgroepen tussen landbouwers.

6.2.4 Terreinrealisaties

Terreinrealisaties zijn vaak de sterkste indicatoren van directe effecten van een project op vlak van biodiversiteit of landschapskwaliteit in vergelijking met de indirecte factoren die hierboven werden beschreven (sensibilisering, kennisopbouw). Bij de terreinrealisaties wordt uitgegaan van een niet-uitgesproken, niet noodzakelijk onderbouwd maar wel een positief verband met biodiversiteit en/of landschapskwaliteit.

Voorbeelden uit de bestudeerde projecten zijn

- een (her)aanplanting of (her)aanplantingsplan,
- aanleg van waterelementen zoals poelen, wadi's en vennen,
- aanleg van kleine landschapselementen (KLE) als hagen, houtkanten, heggen, boomgaarden...,
- nestvoorzieningen,
- beheeringrepen in bossen, boomgaarden, waterlopen, poelen, vennen, KLE's, gras- en hooilanden, randen en bermen,
- agro-ecologische ingrepen op de landbouwpercelen zoals vogelstoppels, patrijzenblokken, bloemeninzaaiingen, groenbedekkers, braakstroken of percelen, grasstroken langs akkers,
- aanleg van zaadwinningspercelen,
- experimenten met nieuwe (lokale of genetisch verrijkende) teelten.

Het is de bedoeling dat de landbeheerders na die uitgevoerde werken zelf aan de slag gaan met de nieuwe voorzieningen. Dat vereist bijkomende kennis en begeleiding. De **kosten voor dat beheer op de lange termijn** worden echter meestal niet in beeld gebracht bij de projectaanvragen. In principe moet elk project op het einde aangeven hoe het verder vervolg kan krijgen, maar vaak wordt dit abstract beschreven in termen van 'het aangaan van verdere samenwerking tussen partners' of 'het instandhouden van terreinrealisaties' zonder die begroot te hebben of er een samenwerkingsovereenkomst op termijn aan te koppelen.

Figuur 18 Samen een bomenrij herstellen in de Vallei van de Kleine Beek © Kempens Landschap

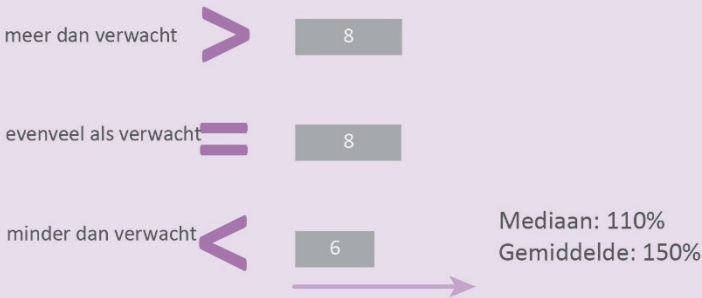
6.3 ADOPTIE

ADOPTION - Adoptie

De dimensie ‘adoptie’ bestudeert de mate waarin organisaties aan de slag gaan met het project. Informatie over het project heeft hen bereikt (dimensie ‘reach’) en ze tonen minstens interesse of stappen in het project. De dimensie ‘adoptie’ doet geen uitspraken over de kwaliteit van de uitvoering en een hoge adoptiegraad geeft ook geen garantie op een goede uitvoering (dimensie ‘implementatie’).

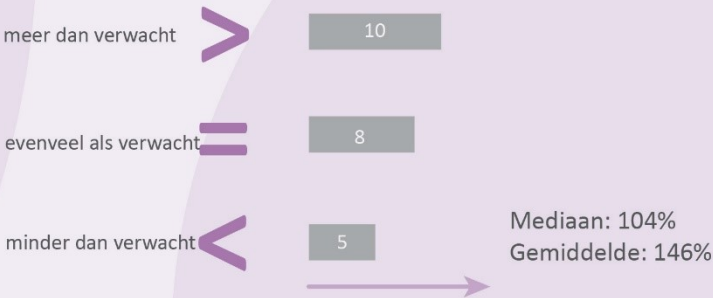
Aantal landbouwers dat deelnam

Landbouwers zijn voor de onderzochte plattelandprojecten een belangrijke doelgroep. De projecten die met landbouwers aan de slag wilden gaan, moesten aangeven in hun rapportering met hoeveel landbouwers ze zouden willen samenwerken.

Aantal landbouwers dat werd bereikt en mogelijk werd geïnspireerd

De projecten konden ook aangeven hoeveel landbouwers men wilde bereiken of inspireren met bepaalde communicatie-acties.

Uit de workshops blijkt dat de landbouwers over het algemeen minder interesse tonen in de meerwaarde van maatregelen op vlak van biodiversiteit en landschapskwaliteit, maar wél een verhoogde interesse hebben wanneer de **meerwaarde** voor hen wordt aangetoond en er een **financiële compensatie** tegenover staat (bv. meer wild voor de jacht bij “Boost voor boer, bodem en biodiversiteit” of verhoogde opbrengt bij landbouwers in ‘Koester de Kempense koolstof’). Wanneer bedrijfsverbredende activiteiten aanwezig zijn op het landbouwbedrijf, kan de waarde van toegenomen biodiversiteit en landschapskwaliteit in de ogen van de landbouwer wél doorslaggevend zijn volgens de projectpromotoren in de workshops. Zo worden landschappelijke en belevingsaspecten waardevoller wanneer een landbouwer ook een B&B uitbaat.

De landbouwer neemt een ‘risico’ met het implementeren van maatregelen voor de biodiversiteit of landschapskwaliteit. Dat risico wordt niet mee gedragen door de verwerker van de landbouwproducten. Zo zijn het in het project van ‘Agro-ecologische granen’ de landbouwers die geëngageerd zijn om agro-ecologische praktijken toe te passen om met het brood uit die granen zowel een culturele als een ecologische meerwaarde te creëren voor de regio, maar zijn het de bakkers die niet per se bereid zijn meer te betalen voor het graan of een meerprijs te vragen aan hun klanten voor het brood.

Wat in de workshops wordt verteld over een gebrek aan motivatie voor biodiversiteit en landschap, staat echter haaks op een Europees **onderzoek** uit 2006 waarin wordt aangetoond dat landbouwers in gelijke mate worden gemotiveerd door milieuoverwegingen als door financiële ondersteuning (Siebert et al, 2006). En ook in een onderzoek van VLM uit 2018 gaven landbouwers aan dat de belangrijkste reden om agro-milieumaatregelen te nemen, net de positieve impact op natuur, milieu en landschap was, gevolgd door de financiële beloning (de Regt et al, 2018). Uit onderzoek binnen het Interreg NWE-project Fabulous Farmers wordt zelfs aangetoond dat wanneer financiële impulsen worden gegeven, de intrinsieke motivatie voor biodiversiteit op het achterplan verdwijnt en ook de creativiteit van het ondernemerschap van de landbouwer eronder lijdt. De administratieve lasten die gepaard gaan met het verkrijgen van financiële impulsen worden dan vaak naar voor geschoven als drempels (Van FABulous farmers 2022). In de leeslijst in de Bijlabundel staan de vermelde studies en enkele andere rond de motivatie van landbouwers geregistreerd. Zie ook p. 58-59 en 72-73 waarbij succesfactoren worden besproken in connectie met motivatie en de sprong tussen motivatie en actie ondernemen.

6.3.3 Betrokkenheid stakeholders

Vanuit één van de basisdoelstellingen van LEADER om lokale netwerken tot stand te brengen, worden de initiatieven die LEADER-steun krijgen getypeerd door het aangaan van partnerschappen in allerlei vormen en constellaties (LEADER Explained, 2023).

Initiatiefnemers van projecten die graag **stakeholders** actief willen betrekken, doen dat vaak via partners en plattelandsorganisaties, waarvan wordt ingeschat dat ze dichterbij de te bereiken doelgroep staan en een hogere slaagkans hebben om de stakeholders effectief over de streep te trekken.

Het betrekken van lokale besturen bij concrete acties op het **terrein** is belangrijk voor het informeren en sensibiliseren van de brede bevolking rond thema's als biodiversiteit en landschapskwaliteit. Een aantal projecten kiezen er expliciet voor om de stakeholders gedurende het hele traject te betrekken (bv. 'Natuur voor zorg, zorg voor natuur' of 'Koester de Kempense Koolstof'). Bij andere projecten wordt er gekozen om pas in latere fases van het project die actoren te betrekken nadat eerst een fase studiewerk of visievorming is afgerond (bv. bij het opmaken van een landschapsvisie voor 'De Koning te Rijk' of 'Boer zoekt vogel'). Dit kan aanvoelen als een tegenstrijdigheid met de wens van LEADER-projecten om bottom-up te werken. Draagvlak opbouwen bij de stakeholders van het project is alleszins belangrijk: zo werd aangegeven in de workshops dat er soms vanuit 1 stakeholder in de loop van het project weinig input kwam, maar na afloop wel kritiek werd geuit.

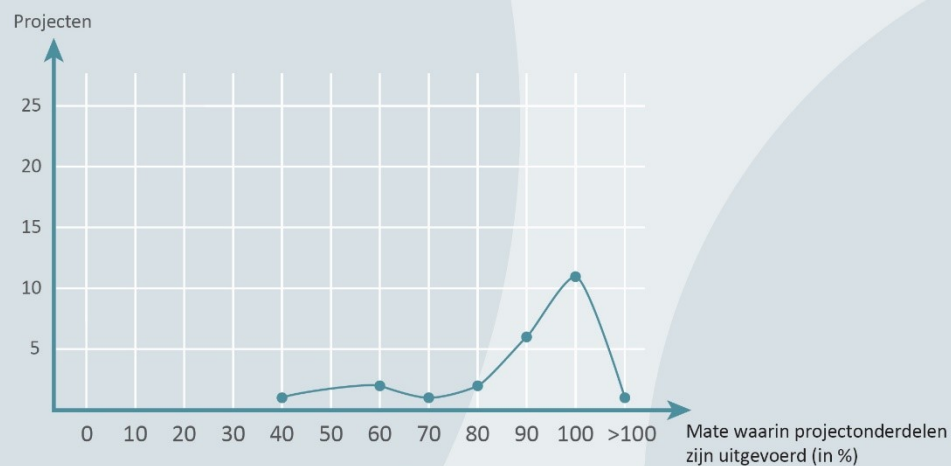
Figuur 19 - Publieksactiviteit op Open Monumentendag 2024 rond één van de oudste veteranenbomen van het landschap tussen Dender en Mark in de buurt van het Bronhuis Dender-Mark © Waerbeke

6.4 IMPLEMENTATIE

IMPLEMENTATION - *Implementatie*

De dimensie 'implementatie' bestudeert de projectuitvoering of de mate waarin de projectonderdelen zijn uitgerold of uitgevoerd zoals is bedoeld. Is er nood aan aanpassingen? Hoeveel tijd en kosten zijn daarvoor nodig? Een kanttekening bij de cijfers: niet alle onderzochte projecten waren al afgerond en voor lopende projecten waren dan ook geen gepubliceerde documenten beschikbaar met informatie over deze dimensie.

Doelstellingen behaald?

6.4.1 Uitvoerbaarheid

Uit de workshops blijkt dat er twee hoge drempels zijn om op vlak van biodiversiteit en landschapskwaliteit terreinrealisaties te verwezenlijken. Doordat vele initiatiefnemers van plattelandprojecten geen toegang hebben tot kadastergegevens (privacywetgeving), beschikken ze ook niet over informatie op perceelsniveau van potentieel interessante percelen voor hun project. Daarnaast benoemen initiatiefnemers de deelname door de perceelsbeheerders en-eigenaars als ‘te vrijblijvend’: het zou te gemakkelijk zijn om onder afspraken uit te komen. Meer dan een kwart van de geanalyseerde projecten investeert in het opmaken van overeenkomsten met grondeigenaars samen met de bedrijfsplanners van VLM. Er ontbreekt echter een gestandaardiseerde manier om die overeenkomsten op te maken. Alleszins heeft de bedrijfsplanner een sleutelrol in het op maat begeleiden van landbouwers om tegemoet te komen aan de noden van de biodiversiteit en het landschap en zou de bedrijfsplanner in een ideale wereld ook breder kunnen werken dan beheerovereenkomsten of ecoregelingen.

Gezien de **vrijblijvende samenwerking** tussen promotoren en deelnemers die vaak slechts beperkt verankerd is via mondelinge overeenkomsten of engagementsovereenkomsten, blijkt een succesvolle realisatie van vele terreinacties niet gegarandeerd. Ook afgesloten (beheer)overeenkomsten binnen het project kunnen worden stopgezet, zeker wanneer bijkomende investeringen worden gevraagd aan de landgebruiker na afloop van het project. Het aanplanten van groenstructurelementen vraagt een langetermijnengagement voor onder meer behoud en beheer en daarvoor is een goede verstandhouding, vertrouwensband en kennisuitwisseling vereist.

Voor een goede uitvoering van de vooropgestelde ingrepen op het terrein, is ook een **inzicht** nodig in hoe die ingrepen bijdragen aan de bedrijfsvoering van het landbouwbedrijf. Kennisopbouw bij de deelnemers is daarvoor noodzakelijk.

Daarnaast dient het **vereiste beheermateriaal** ter beschikking te zijn om een goede uitvoering en dus effecten op biodiversiteit en landschapskwaliteit te kunnen garanderen.

6.4.2 Flexibiliteit

Een goede uitvoering en de opvolging van de beoogde effecten zijn onderhevig aan de seizoenen en weersomstandigheden. Daarbij vormt de korte **looptijd** van projecten een drempel. De administratieve last voor het aanvragen van één of meerdere verlengingen wordt als zwaar ervaren. Een bepaalde flexibiliteit in timing wordt gemist.

“De verwachting was dat alles sneller zou gaan, maar we zijn veel hindernissen tegengekomen.”
Deelnemer workshop

Initiatiefnemers zijn zich bewust van het belang van de **informele ruimtes** die ze kunnen inpassen in hun projectwerking zodat deelnemers, projectpartners en stakeholders naar elkaar toe kunnen groeien: “het is in de koffiepauzes dat er veel verbondenheid wordt gecreëerd”. Zo melden deelnemers van de workshops dat informele ontmoetingen uit persoonlijke interesse kunnen leiden tot samenwerkingen. In het project ‘Boer zoekt vogel’ heeft een medewerker tijdens het vogelspotten in de vrije tijd zijn passie voor vogels kunnen overdragen op een landbouwer die zo is ingestapt in het project.

Die flexibiliteit is echter niet evident in te passen in het LEADER-traject. Wanneer bij aanvraag van de projectsubsidie voorop wordt gesteld met x aantal deelnemers te zullen werken, kan de subsidie niet plots opgetrokken worden om $x + 5$ deelnemers te begeleiden.

Veel projecten zijn weinig veerkrachtig of vereisen bijkomende middelen (budget, mankracht, tijd) in uitdagende tijden van gezondheidscrisis, klimaatcrisis en energiecrisis. Een langere doorlooptijd levert een verhoogde kans op blijvende effecten op. In het algemeen vraagt ongeveer twee derde van de LEADER-projecten een verlenging aan. Maar elke projectwijziging brengt een administratieve last met zich mee en vergt een zekere tijd. Daardoor is het niet evident om snel en wendbaar in te spelen op opportuniteiten of voortschrijdend inzicht.

6.5 MAINTENANCE

MAINTENANCE - Onderhoud

De dimensie 'maintenance' bestudeert de mate waarin het project wordt verankerd binnen een organisatie of structuur zodat het blijvende effecten kan hebben. Een kanttekening: niet alle onderzochte projecten waren al afgerond en voor lopende projecten waren dan ook geen gepubliceerde documenten beschikbaar met informatie over deze dimensie.

Wat is er na afloop beschikbaar om verder mee aan de slag te gaan?

13

Educatief materiaal voor professionals/praktijk
vb. leidraad/draaiboek, overzicht subsidiekanalen, workshops, filmpjes, kennisfiches ...

11

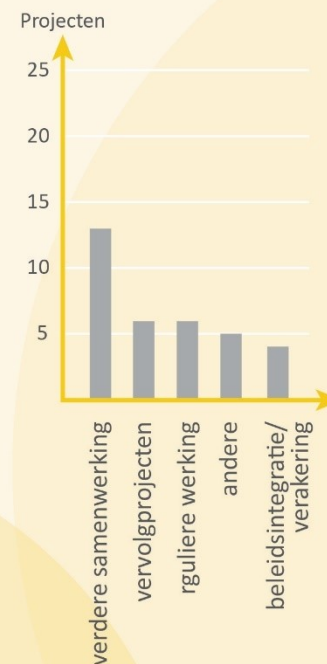
Educatief materiaal voor sensibilisering
vb. bijeneducatiespel, inspiratiefolder, digitale communicatie ...

6

Monitoring op lange termijn
vb. INBO, reguliere werking, wildcamera's, ILVO ...

Op welke manier worden projecten verdergezet?

6.5.1 Continuïteit

Een succesvol LEADER-project staat niet voor verrassingen na afloop van het project. Terwijl de LEADER-ondersteuning dient om het project te lanceren, werkt een beperkt aandeel van de onderzochte projecten toe naar **een leven ná de stopzetting** van die ondersteuning.

Terreinrealisaties rond biodiversiteit en landschapskwaliteit hebben immers maar zin wanneer ze voor de lange(re) termijn kunnen behouden en beheerd worden.

Het project eindigen met **wervend communicatiemateriaal** van de projectresultaten en daarmee inspireren, blijkt succesvol te zijn met het oog op het verspreiden van praktische toepassingen, na de projectafloop, breder dan de regio waarin werd gewerkt. Het succes staat zelfs los van de vraag of de nieuwe praktijken in de reguliere werking wordt opgenomen of niet. Het integreren van de projectresultaten in gelijkaardige of complementaire projecten van de initiatiefnemer of in een andere regio zorgt voor de inbedding ervan.

Voor de start van het project al een goede kennis hebben van en **vertrouwd zijn met mogelijke projectpartners en andere ondersteuningstrajecten** die kunnen worden ingezet na afloop van het project, heeft ook positieve gevolgen voor de lange-termijneffecten.

De verderzetting van de begeleiding, advisering en ondersteuning van de promotor of de organisatie na afloop van het project wordt ook in enkele projecten beschouwd als cruciaal om de projecteffecten op lange termijn te laten renderen. Dat heeft vooral betrekking op organisaties die niet zo vaak met LEADER-subsidies en de bijhorende administratie in aanraking komen.

Dit kan ook betekenen dat de reguliere werking een **nieuwe focus** krijgt als een succesvol project als prioriteit wordt geëvalueerd in het werkingsgebied en praktisch kan worden verankerd in de reguliere werking. Indien subsidiëringen voorhanden zijn om de praktijken verder op te nemen, worden ze ook gemakkelijker verdergezet.

Zo wordt in het project 'Biodiverse boomgaarden en hooilanden' vastgesteld dat er een grote vraag was naar het gebiedseigen beheer en herstel van boomgaarden en hooilanden. Als gevolg daarvan werden de acties uit het project opgenomen in de reguliere werking van het Regionaal Landschap Meetjesland en Leievallei. Hetzelfde geldt voor het project 'Klimaatneutrale bedrijven' waarin CO₂-fixerende agro forestry landbouwbedrijven werden gefinancierd. Daarbij opteerde één van de partners om de fondsenwerving op te nemen binnen de reguliere werking.

6.5.2 Monitoring en evaluatie

In de projecten wordt monitoring van de biodiversiteit en landschapskwaliteit nauwelijks opgenomen in de projectfiches of de uitwerking, tenzij een onderzoeksluik is gekoppeld aan het project bijvoorbeeld via een onderzoekinstelling. Dat gebrek aan (rapportering van) monitoring voorkomt dat de projecteffecten kwantitatief kunnen worden aangetoond. Uit de workshops blijkt echter dat men kritisch staat tegenover dergelijke monitoring, aangezien op de korte termijn van LEADER-subsidiëring projectingrepen geen aantoonbare biodiversiteit- of landschapskwalitatieve effecten kunnen genereren.

Wanneer wel indicatoren worden gemonitord, gaat het vaak over **abiotische effecten**. Zo werden in het project ‘Koester de Kempense koolstof’ abiotische bodemanalyses uitgevoerd om de effecten op bodembiodiversiteit aan te tonen, met aannames dat die invloed zouden hebben op vlak van biodiversiteit en landschapskwaliteit, zonder een context- en locatiespecifieke benadering of aangetoonde link tussen die factoren.

Daarnaast zijn de **te declareren indicatoren** uit de projectfiches van VLM voor LEADER-projecten niet altijd duidelijk voor promotoren. Ze missen een thematische indeling en weerspiegeling van gewenste projectuitkomsten en bijgevolg -monitoringen. Anderzijds is er ook een angst om niet te kunnen voldoen aan de vooropgestelde doelstellingen in de indicatoren, waardoor projectpromotoren ze abstracter en generieker formuleren. Ook de termen biodiversiteit en landschapskwaliteit worden meestal niet concreet ingevuld of zijn voor interpretatie vatbaar. Duidelijke SMART-doelen (Specifiek, Meetbaar, Acceptabel, Realistisch en Tijdgebonden) voor bijvoorbeeld effect en verankering van het project blijven achterwege. Er blijkt nood aan ondersteuning of begeleiding in het bepalen van concrete en gepaste projectdoelen en -uitkomsten en het vastleggen en omschrijven van het gepaste ambitieniveau.

*“We moeten het onszelf in het projectproces niet
nog moeilijker maken.”*
Deelnemer workshop

Voor die ondersteuning lieten de projectpromotoren in de workshops een duidelijke voorkeur merken voor persoonlijke evaluatiegesprekken met coördinatoren zodat meer nuance en diepgang kan worden gebracht, evenals intensievere begeleiding gedurende het traject aan de hand van bijvoorbeeld pitches van de promotoren bij de LEADER-coördinatoren of interactieve LAG (Lokale Actiegroepen)... De **administratieve lasten** voor de projecten worden immers als ‘hoog’ ingeschat en bijkomende rapportage is niet gewenst.

6.5.3 Citizen Science en vrijwilligers

Er zijn nog opportuniteiten om monitoring en draagvlakcreatie aan elkaar te koppelen door **hybride werkvormen** zoals burgermonitoring, *citizen science* projecten, werken met drones, en betrekken van wetenschappelijke of onderwijsinstellingen en technologische toepassingen. Toestemmingen van de landeigenaren kunnen hiervoor bijkomend nodig zijn. Anderzijds dient te worden gezocht naar oplossingen om opvolging van monitoring te controleren, ook op privé-eigendommen. Zo deed het project ‘Houtig Erfgoed Houtland’ een eerste screening van potentieel levend erfgoed door zelf opgeleide vrijwilligers, maar de concrete waardebeoordeling gebeurde door eigen professionals en met de hulp van de dienst Onroerend Erfgoed via een vooraf uitgewerkte methodiek.

7 SUCCESFACTOREN EN KNELPUNTEN

In dit hoofdstuk verzamelen we de succesfactoren, en de knelpunten als andere kant van de medaille, die hebben bijgedragen tot de projecten die zijn onderzocht. De succesfactoren hebben we afgeleid uit de RE-AIM-analyse die is toegepast op de beschikbare documentatie over de projecten en uit de gesprekken tijdens de workshops. Ze zijn hier niet per RE-AIM-dimensie opgesomd, omdat vele elementen dimensie-overschrijdende impact hebben.

7.1 PROJECTEN WORDEN GEDRAGEN DOOR MENSEN

LEADER-coördinatoren die dicht bij de initiatiefnemers van projecten staan en zich coachend opstellen, kunnen de initiatiefnemers het meest vooruit helpen. Ze krijgen zelf op die manier ook een beter inzicht in wat initiatiefnemers nodig hebben om stappen vooruit te zetten. Ze kunnen gericht begeleiden, bijvoorbeeld in het administratieve luik van LEADER-projecten.

Initiatiefnemers die in het netwerk van actoren in het platteland bereidheid tonen om organisaties met tegengestelde visies dicht bij elkaar te brengen, worden het meest gewaardeerd in het veld van deelnemers aan LEADER-projecten. Ze worden ervaren als vertrouwenwekkend, laagdrempelig en bereikbaar/aanspreekbaar. Van hen wordt verwacht dat ze met een integrale aanpak de economische functies van het platteland kunnen verzoenen met de thema's biodiversiteit en landschapskwaliteit die geen 'luide stem' hebben. Door de veelheid aan actoren en belangen op het platteland, is een dergelijke rol nodig om aspecten als biodiversiteit en landschapskwaliteit een stem te geven en ook doelstellingen te kunnen laten bereiken. De acties aftoetsen bij de landbeheerders en terreinwerkers is daarbij essentieel. Op die manier kan worden gewerkt naar een gedeelde strategische visie die op een succesvollere manier kan worden vertaald naar de praktijk.

In sommige projecten werden inspanningen om tegengestelde belangen samen te brengen echter teruggeschroefd uit angst voor hevige reacties of protest. Er kan uiteraard gereflecteerd worden over de manier en het moment waarop een dialoog wordt georganiseerd, maar het onbegrip of het wantrouwen tegenover elkaar zal niet verdwijnen door minder dialoog mogelijk te maken.

In verschillende projecten wordt samengewerkt met **vrijwilligers**, of zijn het net vrijwilligersorganisaties die het voortouw nemen. Om hen blijvend te motiveren zijn een zekere mate van creativiteit en flexibiliteit nodig die in een LEADER-context niet altijd even gemakkelijk te realiseren zijn.

Een relevante factor blijkt ook het aangaan van expliciete toestemming, **afspraken** en regels met deelnemers en vrijwilligers. Er is meer kans op slagen, maar geeft nog geen garantie op succes of continuïteit. Een risicofactor blijkt alleszins wanneer één van de doelgroepen geen interesse (meer) toont of als een deel van de doelgroep ontbreekt.

Motiverende gespreksvoering is zeer belangrijk. Waar haalt men zijn motivatie vandaan? Die zoektocht is belangrijk in het motiveren van potentiële deelnemers voor het project. Op de workshops werd geregeld aangegeven dat de initiatiefnemers van projecten hiervoor de nodige

kennis en kunde missen. Alleszins konden we vaststellen dat bij communicatiemethoden die een persoonlijke insteek hadden, zoals keukentafelgesprekken of terreinbezoeken, er een grotere overtuigingskracht was, een hogere graad van adoptie én van implementatie, in vergelijking met de meer traditionele werkvormen van kennisoverdracht, bijvoorbeeld in een klassikale setting.

7.2 DRAAGVLAK

Een succesfactor blijkt een **bestaand netwerk** van initiatiefnemers, deelnemers en partners, complementaire projecten waarop kan worden verder gewerkt en het samenbrengen van partners en deelnemers. Dat mensen elkaar op het terrein tegenkomen in verschillende constellaties, maakt dat er meer inzicht groeit in elkaars uitgangspunten, wensen en noden. Simpelweg elkaar al tegengekomen zijn in andere projecten of in een vrije tijdsactiviteit maakt dat er vertrouwen kan groeien.

Samenwerking met (wetenschappelijke) experts wordt gezien als succesfactor. Wetenschappers worden door landbouwers niet altijd in eerste instantie op een positieve manier benaderd, maar het opbouwen van een band tussen wetenschapper en landbouwer zorgt ervoor dat het (wederzijdse) vertrouwen groeit. Eerdere en toekomstige samenwerkingen tussen verschillende partners, evenals de koppeling met complementaire en gelijkaardige projecten voorzien in een betere opvolging en lange-termijnsuccessen, wat cruciaal is voor aspecten als biodiversiteit en landschapskwaliteit. Het is dan ook **belangrijk om op het platteland in een specifieke regio goed in beeld te hebben welke projecten en spelers aanwezig zijn en wat hun rollen en doelstellingen zijn**. Zo wordt overlap van een LEADER-projectidee met reguliere werkingen vermeden. **Tijd nemen** is belangrijk om die netwerken te laten groeien. Het belang van banden opbouwen tijdens informele momenten kan moeilijk worden overschat.

“Vertrouwen opbouwen is een werk van lange adem. Dat krijgt je niet voor elkaar binnen een projectje van 2 of 3 jaren.”
Deelnemer workshop

Om lokaal draagvlak te creëren in functie van de projectdoelen blijken **actiegerichte, concrete en tastbare activiteiten**, ervaringsgericht leren, visueel helder voorgestelde resultaten en de mogelijkheid tot beleven van de terreinrealisatie de kans op slagen van het project te vergroten. Zo hebben activiteiten van praktische demonstraties, workshops in combinatie met ontspanning en beweging of veldwerk meer success. Ook de inzet van vrijwilligers in quasi alle deelaspecten van het project voorziet in een bredere draagkracht.

Er ontbreekt vaak een **verbindend narratief** tussen potentiële deelnemers en thema's als biodiversiteit en landschapskwaliteit. Om iedereen op de boot te krijgen voor abstracte en complexe thema's als biodiversiteit en landschap zijn verhalenvertellers nodig die aanbrengen wat er context- en locatiespecifiek nodig is om de doelstellingen te bereiken. Een project krijgt meer draagvlak wanneer deelnemers, vrijwilligers, burens een sterke verbondenheid voelen met de plek, de context. Projecten die kunnen inspelen op die verbondenheid en op verbindende verhalen, hebben een hogere kans op slagen.

Zo worden initiatiefnemers die meer vanuit een socioculturele context werken zoals Waerbeke of Avansa beschouwd als een neutralere verbindende factor tussen plattelandsthema's. Zij werken vanuit een specifieke regio om ontmoetingen te laten plaatsvinden, eventuele doelen te benoemen en een positief narratief daarover te presenteren. Ze werken inspirerend en brengen mensen samen. Dit zonder concrete terreinrealisaties, maar ze hebben een doorwerking die vaak resulteert in betere samenwerkingen in terreinrealisatieprojecten zoals bv. Avansa die boeren, burgers en natuurliefhebbers samenbrachten, wat zijn vruchten afwierp voor de realisatie van het Landschapspark Vlaamse Ardennen.

7.3 METEN IS WETEN: OOK IN KORTLOPENDE PROJECTEN?

Opgedane kennis over specifieke maatregelen of toepassingen kan worden geëvalueerd en bevestigd via monitoring. Daarvoor kunnen **partnerschappen** worden opgezet met experts, lokale onderzoeksinstituten of scholen. Op die manier kan wetenschappelijk vergaarde kennis over de bijdrage die maatregelen leveren aan de biodiversiteit of landschapskwaliteit ook een gebiedsvisie voeden.

De **bekendmaking** van projectresultaten kan andere projecten of partners inspireren en beleidsmakers informeren. Het inzichtelijk maken van de kennis die is opgedaan over biodiversiteit en/of landschapskwaliteit is belangrijk in het overtuigen van anderen om aan de slag te gaan met die resultaten.

De opgedane kennis op vlak van financiële aspecten, vergunningen, aanpak, technische skills of contacten kan ook toegepast en eigen gemaakt worden door andere projectpromotoren. Beleidsvisies en Lokale Ontwikkelingsstrategieën kunnen worden bijgesteld met de opgedane kennis in functie van lokale waarde of toekomstgerichtheid in het versterken van de lokale landschapskwaliteit en biodiversiteit.

LEADER-projecten hebben een relatief korte looptijd, zeker in vergelijking met de snelheid (of traagheid) waarmee de mate van biodiversiteit of landschapskwaliteit evolueert. Regelmatige metingen en inventarisaties gedurende een LEADER-project dragen meestal niet bij tot inzichten over winst op vlak van biodiversiteit of landschapskwaliteit. Wat wél zinvol is, zijn nulmetingen uitvoeren, met het oog op een monitoring of een herhaling van de metingen in een verdere toekomst.

Er zijn ook opportuniteiten om monitoring en draagvlakcreatie aan elkaar te koppelen door hybride werkvormen waarbij specialisten en leken samenwerken, zoals burgermonitoring, *citizen science*-projecten, het gebruik van drones en het betrekken van wetenschappelijke instellingen en technologische toepassingen. Afhankelijk van de precieze invulling en doelstelling kan het nodig zijn om toestemming te vragen aan de landeigenaars of afspraken te maken met hen.

8 PERSPECTIEVEN EN AANBEVELINGEN

In dit hoofdstuk bouwen we verder op de RE-AIM-impactanalyse van de 25 onderzochte projecten en de succesfactoren en knelpunten die we hebben gedetecteerd. Eerst willen we in een meer strategisch toekomstperspectief uitzoomen en de rol scherper stellen die LEADER kan spelen in de transitiedoelstellingen van Vlaanderen. Die zoektocht is hier geschreven vanuit het oogpunt van een plattelandsverandering naar een sterkere biodiversiteit en een verhoogde landschapskwaliteit, maar is daar wellicht niet toe beperkt. Daarna gaan we meer in op perspectieven voor beleid en ondersteunende omkadering rond biodiversiteit en landschapskwaliteit in het platteland. En tot slot geven we nog aanbevelingen die meer van praktisch toepasbare aard zijn voor initiatiefnemers.

8.1 STRATEGISCH PERSPECTIEF

8.1.1 Voer het debat over de precieze rol van LEADER in de transitie van het platteland

De essentie van de innovatielogica van het LEADER-programma zit in de eerste fasen van de opwaartse S-curve (experiment, versnelling). Dat is hoe het programma op Europees niveau is geconcipeerd (LEADER Explained, 2023). Die positionering bepaalt ook het verwachttingsmanagement dat er mag zijn ten opzichte van LEADER-projecten. Uit de workshops blijkt echter een discrepantie tussen de verwachtingen die er in Vlaanderen zijn voor de aanpak van LEADER en de realiteit van transitie en innovatie(sprongen).

Vanuit de LEADER-organisatie wordt verwacht dat projecten tegelijk innoverend- experimenteel zijn (waarvoor ze financiële ondersteuning krijgen) en al de voorwaarden in zich dragen tot een institutionalisering van de transitie van het platteland naar meer biodiversiteit en meer landschapskwaliteit. Er wordt verwacht dat de promotoren van die projecten ervoor kunnen zorgen dat na afloop van het project en dus na afloop van de subsidiëring (2 à 3 jaar) de resultaten kunnen worden

ingebied in de (eigen) reguliere werking of wijd kunnen worden verspreid en gekopieerd zonder daarvoor verdere ondersteuning te krijgen. Transitieprocessen op gang trekken, werkt echter niet zonder volgehouden inspanningen en ondersteuning.

Een eerste aanbeveling zou zijn, om daarover in de schoot van VLM, met de betrokken Vlaamse administraties en met de provinciale administraties een denk- en beslisproces te voeren. Wat willen we met LEADER bereiken? Wat moet het niet zijn? Waar liggen dan de verwachtingen ten opzichte van de ondersteunende LEADER-werking en de LEADER-projecten?

Je kan argumenteren dat het LEADER-programma zuiver experimenteel is. De consequentie is dan dat er geen resultaatsverbintenis voor biodiversiteit of landschapskwaliteit op de lange termijn aan kan worden vastgekoppeld. Experiment betekent dat het project ook mág mislukken en dat het vooral gaat over het uittesten van mogelijkheden in een ‘veilige’ omgeving. Het is dan zeker ook belangrijk om zo goed mogelijk de oorzaken van het mislukken te identificeren en weer te geven, zodat volgende projecten kunnen leren uit die mislukkingen.

Je kan er aan de andere kant ook voor argumenteren dat de LEADER-werking ingebied wordt in een transitieverhaal en daarmee het zuiver experimentele overstijgt. De consequentie is dan dat er een organisatiemodel is waarbinnen met de uitkomsten en resultaten van LEADER-projecten aan de slag wordt gegaan, bijvoorbeeld in het verspreiden van bepaalde methodieken of in het aanpassen van beleid. Op die manier kan je transitie organiseren of sturen. Experimenten zijn dan ingebied in een groter verhaal: ze krijgen daardoor richting en er is ondersteuning voor een doorstroming van de geleerde lessen. De werking van het Open Ruimte platform met zijn diverse programma’s en de aanzet voor een soort ‘ideaaltypisch programma’ zijn alvast een goede basisstructuur om op verder te bouwen.

In het project rond het ‘Bronhuis Dender-Mark’ wordt de LEADER-subsidie gebruikt binnen een bedding die de organisatie (Waerbeke) zelf maakt. Ze willen een transitie in gang trekken rond stiltebeleving als belangrijke waarde van het platteland. Hun project rond de toegangspoort tot het gebied past in een bredere transformatie die ze zelf nastreven.

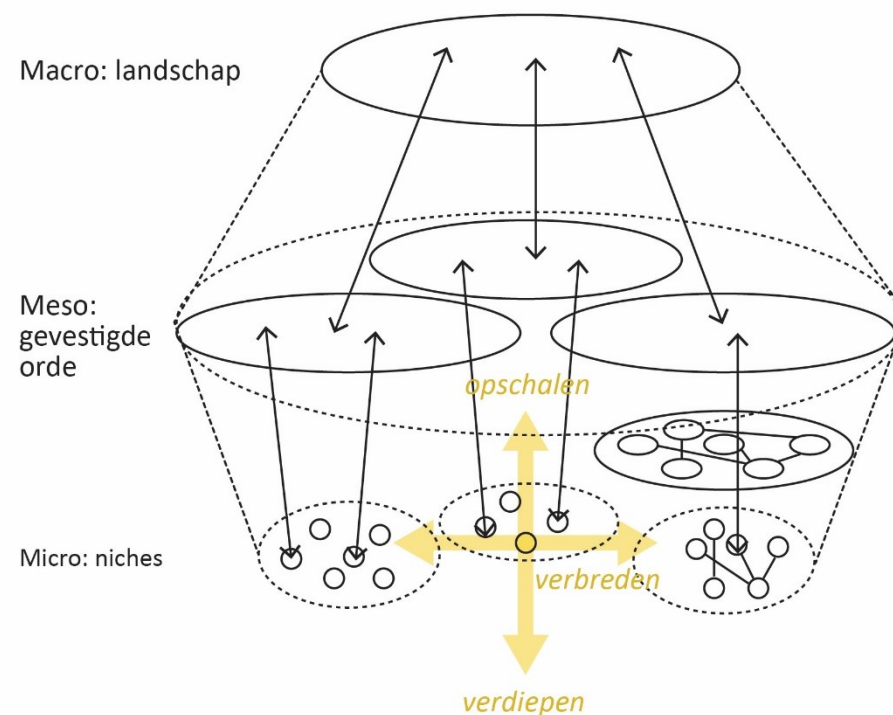
8.1.2 Zorg voor een vernieuwde blik op innovatie

Bovendien kan binnen de inbedding in het transitieverhaal het begrip 'innovatie' een bredere invulling krijgen. Door bijvoorbeeld ook projecten te ondersteunen met LEADER-subsidies die werken op de volgende stap van de transitiecurve, namelijk de versnelling. Wanneer een projectvoorstel onderzoekt hoe eerder opgedane ervaringen kunnen worden versneld en verspreid, is ook dat project innoverend, ook al werkt het verder op eerdere projectresultaten. Een zekere terughoudendheid die vandaag wordt ervaren bij de Lokale Actiegroepen om projecten te ondersteunen die verder bouwen op eerdere trajecten of die projectdoelstellingen overnemen van projecten uit andere LEADER-gebieden, zou dan plaatsmaken voor een nieuwe visie op innovatie.

Een andere aanpak zou kunnen zijn om een nieuw instrument in het leven te roepen, een "Projectoproep opschaling". Daarbij kunnen innovaties worden geëvalueerd die bijvoorbeeld via de LEADER-werking zijn uitgetest. De evaluatie kan gebeuren met indicatoren die peilen naar het succesgehalte en naar het potentieel voor opschaling. Zo zouden elk jaar uit de afgelopen LEADER-projecten 1 of 2 beloftevolle projecten/innovaties worden geselecteerd die een budget krijgen voor opschaling (testen in een andere context, uitbreiden, ...).

De X-curve bekijkt transitie vanuit een tijdslen met verschillende fases. Daarnaast kan je transitie ook bekijken vanuit een schaallens met op macro-, meso- en microschaal trends en ontwikkelingen die de transitie vernellen of vertragen. De macro-schaal is het niveau waarop continenten, landen, machtsblokken opereren en invloed ondervinden vanuit fenomenen die over de hele wereld impact hebben zoals de klimaatverandering. Op microniveau opereren de zogenaamde niches: innovaties, experimenten, doorbraaktechnologieën die vaak een hoge dynamiek en veranderingsdrang hebben. Het mesoniveau daartussen wordt gevormd door de gevestigde orde die een buffer vormt tussen de eerder trage dynamiek van het macroniveau en de snelle dynamiek van

het microniveau en doorgaans voor vertraging en weerstand zorgt (Rotmans et al 2023).

Figuur 20 – Illustratie naar Van den Bosch et al (2008) over de strategieën om transitie te sturen vanuit nichemarkten

De niches, waar innovatie zit, kunnen 3 strategieën hanteren om transitie in de hand te werken:

- via verdieping: diepgaand leren over het experiment of het niche-initiatief; leren van duurzame praktijken;
- via verbreding: herhaling van een transitie-experiment in verschillende contexten en het koppelen ervan aan andere

functies of domeinen, waardoor verschillende initiatieven zich met elkaar verbinden, botsen, en opbouwen;

- via opschaling: het proces van het versterken van de nieuwe praktijken, cultuur, structuur... zodat het onderdeel kan worden van de mainstream.

8.1.3 Kies voor een geïntegreerde aanpak op landschapsschaal

In de hele Europese Unie wordt de achteruitgang van biodiversiteit vastgesteld en als een zeer urgente uitdaging gezien. Iedere regio in Europa kent wellicht een specifieke complexiteit. Zo is werken aan biodiversiteit en landschapskwaliteit in de Vlaamse context van de nevelstad behoorlijk uitdagend.

Gebiedsgericht werken om het perceelsniveau te overstijgen

De biodiversiteitswaarde op bedrijfsniveau of perceelsniveau vaststellen is een haalbare opdracht, maar op landschapsniveau is dat al moeilijker te vatten. Maatregelen voor biodiversiteits-versterking zijn maar zinvol als ze vervat zijn in een netwerk van leefgebieden, stapstenen en corridors op landschapsschaal.

Er is een verschil tussen alfa-, beta- en gamma-biodiversiteit, waarbij alfa de biodiversiteit op perceelsniveau is, gamma die op landschapsniveau, en beta de relatie tussen alfa en gamma. Een voorbeeld van beta-diversiteit is de diversiteit aan habitats of ecosystemen op landschapsschaal, die elk hun eigen alfadiversiteit bevatten.

Kleine landschapselementen, bijvoorbeeld, spelen niet alleen een essentiële rol in het connecteren van grotere beschermde leefgebieden van de streekeigen dieren en wilde planten, maar ze vormen op zichzelf ook bijzonder waardevolle jachtgebieden, nest- en broedplaatsen en schuilplaatsen. Om populaties gezond te houden, is het belangrijk dat dieren én planten kunnen migreren. Daarvoor maken ze gebruik van verschillende routes: via ecologische corridors (lijnvormige elementen in het landschap zoals grachten met oeverbeplanting, houtkanten, bomenrijen), via stapstenen (kleine leefgebiedjes waar de soort even kan verblijven, op adem komen en aansterken) en via het tussenliggende gebied waar geen of nauwelijks geschikte habitats aanwezig zijn maar die wel kunnen worden gebruikt als doorgangsgebied ('matrix').

In de onderzochte projecten gebeurt de aanpak echter nog vaak op op perceelsniveau. Maar de doeltreffendheid van lokale ingrepen voor biodiversiteit en landschapskwaliteit hangt af

- van de juiste keuze (juiste maatregel op de juiste plaats, gebaseerd op de al aanwezige soortendiversiteit en op het landschapssysteem, met het juiste en volgehouden beheer), wat op zijn beurt gespecialiseerde kennis vereist,
- en van omstandigheden waar landbouwers geen impact op hebben (het weer, wat andere landbeheerders in de buurt doen,...).

In het project 'Boer zoekt vogel' was er een goede koppeling van biodiversiteit met de grotere landschapsschaal. In de loop van het project werd de visie die vanuit de politieke wereld werd gesteund om meer bomen te planten wat bijgestuurd. Er werd vanuit de landschapsanalyse vastgesteld dat het landschap en de biodiversiteit meer nood hadden aan weidevogelmaatregelen.

Bovendien zijn verschillende van die projecten gefocust op 1 doel, bijvoorbeeld de ondersteuning van de bijengemeenschap of het stimuleren van de biodiversiteit in de bodem. Om de impact van de geïnvesteerde middelen te vergroten, moet er vooral worden gezocht naar maatregelen die meerdere facetten van de biodiversiteit en van het landschap aanpakt, op maat van de uitdagingen en noden van de specifieke regio.

Hier kan de studie rond de verkenning van groenblauwe business modellen voor landbouwers (Sannen et al, 2024) inspiratie bieden over welke biodiversiteitsmaatregelen passen in welk landschap en welke impact ze hebben op de bedrijfsvoering van verschillende landbouwondernemingstypes. Wat past in de bedrijfsvoering én is goed voor de biodiversiteit en voor het landschap? Die kennis is immers nog niet algemeen verspreid en wordt ook nog verder wetenschappelijk onderzocht in verschillende trajecten rond bodemzorg in landbouwbegeleidingsstudies van VLM.

Biodiversiteit en landschapskwaliteit kan je op micro- en op macroschaal aanpakken. Alleen naar de microschaal kijken, leidt niet tot het versterken van biodiversiteit op landschappelijke schaal. Projecten waarbij maatregelen afgestemd zijn op de karakteristieken van het landschap én de noden van de landbouwbedrijfsvormen zijn het meest succesvol.

In de vorige LEADER-periode (tot 2022), waartoe de onderzochte projecten behoren, werden de lokale ontwikkelingsstrategieën niet geregistreerd en opgevolgd. Ter voorbereiding van de huidige LEADER-periode werden gebiedsanalyses gemaakt die de specifieke sterktes, zwaktes, opportuniteiten en bedreigingen van de gebieden in kaart bracht. Op basis van dat onderzoek werd voor elk LEADER-gebied een lokale ontwikkelingsstrategie opgebouwd, rond 3 centrale thema's, waarvan biodiversiteit en landschapskwaliteit er één van is. Via die Lokale Ontwikkelingsstrategie wil men tegemoet komen aan het gebiedsgericht werken. LEADER-projecten moeten immers passen binnen de doelstellingen die daarin geformuleerd staan.

Doorontwikkeling van de Lokale Ontwikkelingsstrategieën

Deze studie heeft niet als doel de lokale ontwikkelingsstrategieën te evalueren, maar we willen wel **aanbevelen dat de LOS verder wordt ontwikkeld als instrument. Het zou een levend document kunnen zijn** dat regelmatig wordt bijgestuurd. De LOS wordt opgemaakt door Lokale Actiegroepen (LAG) waarin soms tegengestelde stemmen zitten. Omgaan met dissonantie en afspraken maken over hoe je daarmee omgaat, maken dan deel uit van de werking van de LAG.

Bij het verder ontwikkelen van de lokale ontwikkelingsstrategie kan de transitietheorie van de X-curve ondersteunen: het helpt om een meer gezamenlijke taal te ontwikkelen hoe de leden verandering zien en welke dynamieken ze graag ondersteund zouden zien. Het kan helpen als brug tussen visie en initiatieven. Praktisch kan een LAG projectaanvragen mappen om zo goed in beeld te krijgen waar de projecten op inzetten. Ondersteunend kan vanuit VLM of de LEADER-coördinatie voorbeelden worden aangereikt: inspiratie of 'good practices' die met de transitiebril worden geanalyseerd en dus ook in beeld gebracht op de X-curve.

De X-curve biedt ook een raamwerk om kritieke momenten voor interventie te identificeren. Dat kan de LAGs helpen bij het maken van keuzes en maakt het voor de initiatiefnemers helder om gerichte acties voor te stellen.

Tijdens de workshops gaven deelnemers aan dat ze op de X-curve zowel op opbouw als op afbraak inzetten. Dat laatste wordt wel eerder als vechten tegen de bierkaai gevoeld. De vraag is of de strategie rond destabilisatie er een was die goed werkte? Destabilisatie kan ook met kleine ingrepen, die niet meteen heel zwaar moeten aanvoelen. In het project 'Kruisbestuivers' werd wat omgekeerd gewerkt: Knokke-Heist heeft daar een beleidsbeslissing genomen die voorop liep op de praktijk. Pesticiden werden eerst verboden en daarna werden opleidingen georganiseerd voor groenaanemers, waar ook een certificering aan gekoppeld was. Ondertussen zijn een aantal groenaanemers gecertificeerd en dat aantal groeit gestaag. Een moedige beleidsbeslissing maakt dat initiatiefnemers van de opleiding 'Pesticidenvrij tuinieren' zich gesteund voelen en maakt het ook gemakkelijker om de brede bevolking te sensibiliseren.

8.1.4 Begeleid de LAG van jury naar coachende transitieregisseur

In de vorige LEADER-periode waarin de onderzochte projecten zijn ontwikkeld, werd de werking van de Lokale Actiegroepen eerder ervaren als een strenge jury die projectaanvragen kritisch onder de loep nam en daarna een soort vonnis uitsprak. Sommige initiatiefnemers gaven zelfs aan dat wanneer een beslissing negatief uitviel, de ‘getroffen’ initiatiefnemer niet op de hoogte werd gebracht van de redenen. Door de rol van de LAG te laten evolueren van kwaliteitscontrole en verantwoording naar faciliteren, ondesteunen en coachen, zal ook het sociale netwerk op het platteland vergroten en versterken.

Naast het beoordelen van projectaanvragen kan de Lokale Actiegroep ook een lerende en reflexieve rol spelen. Daarvoor kan het zich bijvoorbeeld **spiegelen aan het Open Ruimte Platform**. De leerlessen die getrokken zijn uit 10 jaar ORP kunnen een vertrekpunt zijn om die dialoog aan te gaan binnen de LAGs:

- Opzetten van en deelnemen aan lerende netwerken en uitwisselingsprogramma's: regelmatig evalueren en reflecteren om leerpunten te identificeren en te implementeren

- Delen van best practices
- Flexibiliteit en aanpassingsvermogen verhogen
- Focus op de lange termijn en op duurzaamheid, ook al heeft LEADER relatief korte projectcycli

Ook het werken met kwaliteitskamers die processen opvolgen, begeleiden en adviseren in functie van kwaliteit kan die lerende functie opnemen.

Door de leden van de LAGs voortdurend bloot te stellen aan leerprocessen kunnen ze ook zelf een meer coachende en begeleidende rol aannemen ten opzichte van de initiatiefnemers van projecten. Wanneer de cultuur van controle wordt vervangen door een cultuur van vertrouwen en ondersteuning, worden de leden van de LAGs meer ervaren als bruggenbouwers.

8.2 SCHAKEL EEN VERNELLING HOGER IN BELEID

Inherent zijn LEADER-projecten eerder experimentele projecten door hun vereiste om innovatief en vernieuwend te zijn. Om duurzame projectuitkomsten te genereren die kunnen worden verdergezet in een meer reguliere werking, of elders worden herhaald of via het beleid kunnen worden verankerd, blijken er nog drempels aanwezig te zijn. Bij de onderzochte projecten zijn het eerder de uitzonderingen die erin slagen in de verankering in reguliere werking. Het verderzetten van pioniersprojecten zoals LEADER-projecten zonder LEADER-subsidie kan uitdagend zijn, maar er zijn verschillende strategieën die dat mogelijk kunnen maken.

8.2.1 Zet een structurele programmawerking op

Zowel continuïteit (het voortleven van pioniersprojecten) als het opzetten van gelijkaardige projecten zorgen voor een versnelling in de transitie: experimenten herhalen of proberen opschalen maakt ook deel uit van innovatie en zou dus moeten worden ondersteund via LEADER.

Het Vlaamse LEADER-programma kan nog sterker werken aan capaciteitsopbouw door kennis te delen door samenwerking te faciliteren tussen de LEADER-gebieden en door regionale kennis te verzamelen en te delen via het Vlaams Ruraal Netwerk. Bovendien voelen vele

initiatiefnemers van LEADER-projecten de nood om juridisch ondersteund te worden. Net als in andere open ruimte programma's kan een juridisch en technische ondersteuning en adviesverlening de projecten helpen, bijvoorbeeld in het opstellen van overeenkomsten tussen initiatiefnemers en landbouwers of andere landbeheerders, of rond databescherming bij het monitoren op percelen van landbouwers met bijvoorbeeld drones...

8.2.2 Zorg voor een vlottere adoptie van projectconclusies in beleid

Het omzetten van de projectresultaten en -conclusies in beleid verloopt traag. Er ontbreekt betrokkenheid en eigenaarschap van de projectuitkomsten door beleid/lokale organisaties. Om een project uit een experimentele fase te krijgen en te kunnen uitbouwen tot een stabiele realisatie, is doorstroming van de leerlessen en institutionalisering nodig.

Organiseer daarom de terugkoppeling tussen pioniers en het beleid op een structurele manier om een snellere adoptie in beleid mogelijk te maken van uitgeteste en aantoonbaar werkende ingrepen of mechanismen. In het verleden zijn projecten er wel al in geslaagd om projectresultaten te vertalen in beleid. Zo werden de ecoregelingen deels

gebaseerd op pioniersprojecten. Dit vraagt dat actoren binnen een LAG de 'leerbril' opzetten om geregeld de opportuniteiten te spotten en door te kunnen geven. Dit proces kan mee gefaciliteerd worden door VLM.

*"LEADER is pionierswerk waarvan je verwacht dat
het beleid al zo ver is."*
Deelnemer workshop

8.2.3 Ondersteun het delen van succesverhalen

Actief communiceren over de successen en voordelen van de projecten blijft als ondersteunende overheid nodig om steun voor en betrokkenheid bij de projectdoelstellingen en de lokale ontwikkelingsstrategieën te vergroten. Bewustmakingscampagnes die

het belang van biodiversiteit en landschapskwaliteit onder de aandacht (blijven) brengen zijn essentieel. Op die manier wordt de overkoepelende doelstelling van het Vlaamse plattelandsbeleid herhaald en krijgt het gewicht.

8.3 OMKADERING

8.3.1 Netwerkbonus

Op landschapsschaal kijken, betekent lokale coalities bouwen. Het is echter niet alleen belangrijk om via lokale organisaties samen te werken, maar ook op individueel niveau tussen deelnemers is het belangrijk om te weten wat de noden zijn van het landschap en zijn biodiversiteit en hoe je samen kan bijdragen daaraan. Wanneer landbeheerders hun inspanningen kunnen coördineren, zullen ze op landschapsschaal een grotere bijdrage leveren aan biodiversiteit en landschapskwaliteit dan wanneer elke landbeheerder de blik beperkt houdt tot de eigen percelen.

Hoe kan je dan als beleid zorgen voor coördinatie tussen die landbeheerders onderling en tussen landbeheerders en de andere partners? In Zwitserland werden 3 cases onderzocht waarbij landbouwers een financiële incentive kregen (bovenop de individuele betalingen) om hun inspanningen ruimtelijk te coördineren. Het effect op de biodiversiteit lag hoger, landbouwers gaven aan gemakkelijker bij te leren én de contacten tussen landbouw en natuur werden door beide partijen als constructief ervaren. Ook in Friesland zijn voorbeelden te vinden coöperaties van melkveehouders die samen werken aan biodiversiteit en landschapszorg. In die Zwitserse en Nederlandse

voorbeelden bleken groepen van landbouwers erin te slagen om de biodiversiteit te verhogen door samen afspraken te maken, waarbij ze konden gebruik maken van de ondersteuning en facilitering door onderzoekers en kennisorganisaties. Het gevoel van eigenaarschap van de landbouwer over het project op hun land én de incentive om onderling afspraken te maken was één van de sleutels tot het succes. (Krämer et al, 2018. Wiskerke et al, 2003. Nguyen et al, 2024)

In het project ‘Kempens energiehout’ werd al een eerste goede aanzet gedaan in de praktijk: kennis over onderhoud en onderhoudsmachines werden gedeeld onder de landbouwers.

8.3.2 Symposium als orgelpunt van een lerende omgeving

Tijdens de workshops werd door initiatiefnemers van LEADER-projecten vaak duidelijk gemaakt dat het in het programma ontbrak aan een inbedding of een omkadering in een plattelandsprogramma. Het was niet duidelijk in welke mate de pionierende initiatieven mekaar konden versterken, of ze mekaar vinden en op mekaar konden inhaken. Het was ook onduidelijk of de LEADER-coördinatoren daar een rol in kunnen spelen. Het zou interessant zijn moesten die coördinatoren een breder overzicht houden op de transitieprocessen die de verschillende projecten in gang proberen trekken en de leerlessen actief ontsluiten tussen die initiatieven.

De hele LEADER-cyclus kan worden aangegrepen om geregeld leermomenten in te lassen. We merkten dat de workshops die we organiseerden voor deze evaluatiestudie werd geapprecieerd door de deelnemers en door een aantal onder hen werd ervaren als een nuttig moment van reflectie en een leerervaring. Dat geeft een indicatie dat lerende bijeenkomsten nuttig zijn in het verspreiden van kennis en het delen van ervaringen. Ook een kennisplatform waarop geleerde lessen kunnen worden gedeeld, waarop inspirerende of soortgelijke projecten kunnen worden opgezocht binnen de hele Europese Unie stond op het verlanglijstje van vele workshopdeelnemers. De LEADER-periode afsluiten met een soort symposium om geleerde lessen te delen op een interactieve manier kan de verspreiding van ideeën, resultaten en conclusies ondersteunen.

8.3.3 Leren motiveren

De **zelfdeterminatietheorie** maakt onderscheid tussen intrinsieke en extrinsieke motivatie. Intrinsieke motivatie is de sterkste vorm van motivatie omdat die van binnenuit komt: de vrijwilliger is sterker gemotiveerd om iets te doen waarin hij/zij zelf is geïnteresseerd, door de intrinsieke waarde van de activiteit voor hem/haar. Bij extrinsieke motivatie ('moetivatie') zorgen vooral externe prikkels, zoals een beloning, ervoor dat de vrijwilliger gemotiveerd is. Intrinsieke motivatie zorgt vaak voor betere resultaten. Metaforisch beschreven: bij intrinsieke motivatie draait het om het spel en bij extrinsieke motivatie om de knikkers.

De intrinsieke motivatie kan worden verhoogd door in te spelen op drie psychologische basisbehoeften, of het ABC: Autonomie (als deelnemer zelf keuzes kunnen maken, mee invloed hebben op wat en hoe iets wordt aangepakt), verbondenheid (het gevoel hebben van 'erbij horen', vertrouwen hebben in de mensen van het project) & Competentie (vertrouwen hebben dat een moeilijke opgave toch zal lukken, dat zinvolle resultaten kunnen worden behaald). Wanneer projecten oog hebben voor die 3 aspecten, ervaren ze een grotere 'omzetting' van reach (bereik) naar adoptie (mate waarin men aan de slag gaat).

Een laagdrempelige vorming (bv. georganiseerd door de VLM als ondersteuning) is daarom aanbevolen, gericht op motiverende gespreksvoering en toegepast op voorbeelden die projectleiders zelf vragen of aanbrengen. Het ABC van motiveren (Autonomie, verbondenheid, en Competentie) toegepast op cases uit LEADER-projecten kan hierbij geoefend worden aan de hand van bijvoorbeeld een rollenspel. Projectmakelaarschap en transitie-regie zijn aspecten die projecten een hogere kans op slagen kunnen geven.

8.3.4 Schakel landbouwadviseurs mee in

Wanneer projecten rechtstreeks te maken hebben met landbouwbedrijven, kan de kennis en ervaring van de bedrijfsplanners en landbouwbegeleiders mee worden ingeschakeld in het project. Zij kunnen landbouwers meer inzicht geven in de mogelijkheden voor terreinrealisaties op maat van het landbouwbedrijf. Een op maat gemaakte aanpak met oog voor de bedrijfsinpasbaarheid van de maatregelen én met een win-win voor biodiversiteit, landschapskwaliteit en de bedrijfsvoering zullen landbouwers gemakkelijker over de streep trekken (van 'reach' naar 'adoptie'). Bovendien zijn zij vaak al gekende figuren die een zekere vertrouwensrelatie hebben opgebouwd met de landbouwers. Het sleutelaspect is hier (neutrale) actoren die een vertrouwensrelatie hebben met landbouwers.

Vaak fungeren de bedrijfsplanners van VLM als eerste aanspreekpunt voor informatie rond ecoregelingen, maar formeel gezien vormt dat (nog) geen onderdeel van hun opdracht. Bedrijfsplanners nemen die taak wel op zich om de goede relaties met de landbouwers en het vertrouwen te onderhouden. Alleen rekenen op de bedrijfsplanners om die informatieve rol op te nemen in de projecten, is niet realistisch.

8.3.5 Overweeg een nulmeting op niveau van het LEADER-gebied

Na de gebiedsanalyses ter voorbereiding van deze LEADER-periode en met de lokale ontwikkelingsstrategie in het achterhoofd, zou het interessant zijn om een zicht te hebben op de biodiversiteit en de landschapskwaliteit in elk LEADER-gebied. Door die analyses te maken op gebiedsniveau zullen initiatiefnemers gemakkelijker kunnen aangeven in projecten op welke aspecten van biodiversiteit of landschapskwaliteit zij met hun projecten zullen inzetten en aan welke kwaliteiten ze verderwerker. Het zal hen inspireren en tegelijk ook de lokale actiegroepen helpen om keuzes te maken in projectaanvragen en bij te sturen waar nodig.

Voor de monitoring van de effecten en impact van de projecten nadien kunnen afspraken worden gemaakt met wetenschaps- of onderzoeksinstellingen. De methodiek van de monitoring na afloop van het project moet afgestemd zijn op de manier waarop de nulmeting werd uitgevoerd. Op die manier verzamelt men ook gegevens over biodiversiteit en landschapskwaliteit op het landschapsniveau: men kan de impact van een interventie op pojectniveau meten, maar ook de impact van het project op het landschapsniveau.

Daarnaast zijn er verschillende tools die vandaag al beschikbaar zijn of die in ontwikkeling zijn en die informatie kunnen opleveren over de staat van de biodiversiteit of landschapskwaliteit op het Vlaamse platteland. Zo beheert het INBO (Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek) verschillende databanken met informatie over specifieke soorten (bv broedvogelmonitoring) of over een specifiek thema. Momenteel wordt gewerkt aan een Meetnet Biodiversiteit Agrarisch Gebied waarin de toestand van de biodiversiteit in het agrarisch gebied wordt opgevolgd om gerichte maatregelen te kunnen uitwerken. Ook waarnemingen.be (waar iedereen waarnemingen van zowel fauna als flora kan lokaliseren en beschrijven) of het Terrascope (waarmee via satellietbeelden inzicht kan worden verkregen in hoe vegetatie reageert op droogte) kunnen bijzondere bronnen van informatie zijn.

8.4 PRAKTISCH VOOR INITIATIEFNEMERS

Inherent zijn LEADER-projecten eerder experimentele projecten door hun vereiste om innovatief en vernieuwend te zijn. Om duurzame projectuitkomsten te genereren die kunnen worden verdergezet in een meer reguliere werking, of elders worden herhaald of via het beleid kunnen worden verankerd, blijken er nog drempels aanwezig te zijn. Bij de onderzochte projecten zijn het eerder de uitzonderingen die erin slagen in de verankering in reguliere werking. Het verderzetten van pioniersprojecten zoals LEADER-projecten zonder LEADER-subsidie kan uitdagend zijn, maar er zijn verschillende strategieën die dat mogelijk kunnen maken.

8.4.1 Bereik van de doelgroep

Pragmatisch communiceren rond het nut (**'what's in it for me'**). Welke aspecten van biodiversiteit en landschapskwaliteit relevant zijn voor de landbouwers moet in de taal van de landbouwers duidelijk worden gemaakt.

Verhalend **prikkelende maar no-nonsense communicatiestijl** gebruiken als bestrijdingsmiddel tegen polarisering en voor inclusiviteit. Het is belangrijk in de lokale coalities de soms tegengestelde visies en belangen te erkennen, maar ze vooral te proberen overstijgen door in een wervende taal te spreken over gemeenschappelijke belangen. In de onderzochte projecten ligt de focus in de communicatie vaak op inkomsten, vergunning of procesbegeleiding wanneer men het heeft over biodiversiteit of landschapskwaliteit.

Communicatie rond koppelkansen met **gezondheidsvoordelen** dankzij landschaps- of biodiversiteitsacties is nog onderbenut. De voordelen voor recreatie, beweging, mentale gezondheid e.d. zijn gekend, maar worden nog niet gehanteerd als argumenten om de beoogde doelgroepen te bereiken of de resultaten in een breder kader aan het grote publiek of beleid door te vertalen om meer draagkracht en verhoogde deelname te garanderen.

Het uitdragen van de resultaten van de projecten mist nog kansen via de reguliere **media**. Er is ook nood aan doelgroepgericht communiceren op maat van belangrijke doelgroepsegmenten (bv. landbouwers met een klassiek landbouwbusinessmodel, ervaren landbouwers, lokale besturen...) en een geïntegreerd plattelandsverhaal dat kan worden gebracht naar het bredere publiek, inclusief de opportuniteiten voor landschapskwaliteit en biodiversiteit binnen de plattelandsontwikkeling.

8.4.2 Adoptie

Het oprichten van partnerschappen als agrobeheergroepen kan helpen in het activeren van de opgewekte interesse rond biodiversiteit en landschapskwaliteit. Een ondersteunend (bestaand of nieuw ontwikkeld) netwerk kan onzekerheden over de toekomst ondervangen en samenwerking tussen deelnemers vergroten.

De deelname kan worden gestimuleerd met toestemmingen en duidelijke afspraken met de deelnemers en vrijwilligers via bv. een engagementsverklaring of overeenkomst, persoonlijke begeleiding en beperkte vergoedingen voor advies op maat.

8.4.3 Effect en implementatie

De monitoring van de directe effecten van terreinrealisaties zijn niet de enige manier om op te volgen in hoeverre de projectonderdelen goed zijn uitgevoerd en het beheer ervan wordt verdergezet. Ook de indirecte determinanten kunnen worden gebruikt als monitoringtool (zie p. 43-46).

Zo zijn een monitoring van kennis en attitude een goede parameter voor gedragsverandering en het effect van het project op de toename van biodiversiteit en/of landschapskwaliteit.

8.4.4 Aanzet naar kader voor biodiversiteit en landschapskwaliteit

Uit een grondige landschapsanalyse en eventuele inventarisatie per LEADER-gebied kan worden opgemaakt welke habitats voor welke soorten aanwezig zijn, welke verbindingen of corridors (deels) aanwezig zijn, waar stapstenen zitten in het landschap. Op basis van die analyse kan worden bepaald voor welke soorten biodiversiteitsingrepen kunnen gebeuren, welke versterkingen van leefgebieden, stapstenen en corridors kansrijk en zinvol zijn.

Voor het ondersteunen van een specifieke soort, kan het systeem van de **6 V's** worden toegepast. Die V's staan voor voortplanting, verblijf, voedsel, veiligheid, verbinding met de omgeving en variatie. Elke 'V' is

specifiek voor een doelsoort en voor een gezonde leefomgeving voor die soort moeten de 6V's in voldoende mate aanwezig zijn.

De indicatoren voor landschapskwaliteit kunnen worden verdeeld in 3 groepen: identiteit, duurzaamheid en beleefbaarheid. Voor het aspect identiteit kan worden onderzocht in welke mate de verticale en horizontale samenhang er in het landschap aanwezig is, in welke mate nog karakteristieke landschapselementen aanwezig zijn, hoe het landschap verbonden is met zijn verleden en met zijn toekomst. Voor het aspect duurzaamheid kan men onderzoeken of het landschap een robuuste ecologie, betrokkenheid van de buurt, veerkracht in tijden van klimaatverandering, stabiel beleid en financiële zekerheid heeft. En tot

slot kan men voor een landschap onderzoeken het beleefbaar is, welke mate van verstoring aanwezig is, of er voldoende aandacht is voor plekken die voor de mens ontoegankelijk zijn en in in welke mate de beleving van de bewoners overeenstemt met de analyse van de identiteit en de duurzaamheid.

8.4.5 Maintenance

De aanbevelingen rond de diversificatie van financieringsbronnen om projecten verder te zetten of met de resultaten aan de slag gaan in andere projecten, worden hier kort aangehaald, maar zullen in het inspiratiedocument verder worden uitgewerkt.

- Publiek-private partnerschappen: Samenwerken met bedrijven en andere private partijen kan extra financiering en middelen opleveren.
- Fondsenwerving en donaties: Actieve fondsenwervingscampagnes en het aantrekken van donaties van particulieren en organisaties.
- Crowdfunding: Gebruikmaken van crowdfundingplatforms om financiële steun van de gemeenschap te verkrijgen. Sinds oktober 2020 stelt bijvoorbeeld AgoraNatura iedereen die land beheert en een natuurbehoudsproject wil uitvoeren in staat om dit te financieren via crowdfunding of partnerschappen met bedrijven.

In het inspiratiedocument dat volgt op dit rapport werken we de suggesties voor het meten en opvolgen van biodiversiteit en landschapskwaliteit verder uit.

Particuliere investeerders en bedrijven kunnen biodiversiteit en ecosysteemdiensten bevorderen door te investeren in natuurbehoudcertificaten. De ecologische impact van elk project wordt gegarandeerd door een externe certificering.

- Inkomsten genereren uit diensten en producten: Ontwikkelen van diensten of producten die inkomsten kunnen genereren, zoals ecotoerisme, educatieve programma's of verkoop van lokale producten.
- *Community Wealth Building* is een benadering die gericht is op het versterken van de lokale economie door eigendom en controle over middelen in handen van de gemeenschap te houden. Dit kan bijvoorbeeld worden bereikt door het oprichten van coöperaties waarin lokale bewoners mede-eigenaar zijn van de projecten. Dit bevordert niet alleen economische voordelen, maar ook een gevoel van eigenaarschap en betrokkenheid.

8.5 VERKORT OVERZICHT AANBEVELINGEN

STRATEGISCH PERSPECTIEF	VERANDERING IN BELEID	OMKADERING	PRAKTISCH VOOR INITIATIEFNEMERS
Voer het debat over de precieze rol van LEADER in de transitie van het platteland: zuiver experimenteel of inbedding in transitie	Structurele programmawerking: kennisdeling, juridische ondersteuning	Orgelpunt voor een lerende omgeving: reflectie en actief ontsluiten van leerlessen integreren in de LEADER-werking	Bereik van de doelgroep • What's in it for me • gezondheidsvoordelen
Start denkoefening op over het begrip innovatie, binnen de context van LEADER	Vlotte adaptatie van resultaten in beleid: terugkoppeling organiseren	Leren motiveren: inzetten op 3 basisbehoeften van intrinsieke motivatie (autonomie, verbondenheid, competentie)	Adoptie: contacten en ervaringsuitwisselingen tussen potentiële deelnemers faciliteren
Begeleid de LAG van jury naar coachende transitiregisseur • Lerend netwerk • Bruggenbouwers • Kwaliteitskamer	Ondersteun het delen van succesverhalen	Begeleiders/adviseurs inschakelen bij projecten die te maken hebben met landbouwbedrijven	Effect en implementatie Niet alleen directe effecten, maar ook indirecte determinanten monitoren (sensibilisering, kennis)
Kies voor een geïntegreerde aanpak op landschapsschaal • Doorontwikkeling van LOS		Nulmeting biodiversiteit & landschapskwaliteit op niveau van LEADER-gebied	Aanzet naar kader voor biodiversiteit en landschapskwaliteit
		Netwerkbonus: coördinatie van individuele acties stimuleren	Maintenance: diversificatie financieringsbronnen

FIGURENLIJST

Figuur 1 – Overzicht van de groten mijlpalen van de studie en de daaraan gekoppelde overlegmomenten.....	11
Figuur 2 – De 15 LEADER-gebieden in Vlaanderen in de huidige programmaperiode (2023-2027). © VLM	13
Figuur 3 – Vereenvoudigde voorstelling van de dynamiek van transities volgens de X-curve (eigen illustratie naar Loorbach et al. (2017))	15
Figuur 4 – Illustratie RE-AIM raamwerk en de onderlinge relaties tussen de elementen	19
Figuur 5 - Een voorbeeld van de gespreksposters. De reeks posters is opgenomen in de Bijlagebundel p. 75-79.....	27
Figuur 6 – Overzicht van de geografische spreiding van de 25 onderzochte projecten.	31
Figuur 7 – Overzicht van de initiatiefnemers van de 25 onderzochte projecten.....	32
Figuur 8 – Overzicht van de grootteorde van de budgetten van de 25 onderzochte projecten	32
Figuur 9 – Overzicht (1/2) van de 25 onderzochte projecten.	33
Figuur 10 – Overzicht (2/2) van de 25 onderzochte projecten.	34
Figuur 12 – Schematische voorstelling van het netwerk van de partnerorganisaties in de 25 onderzochte projecten	36
Figuur 13 – Op het veld voor agro-ecologische granenteelt © Regionaal Landschap Zuid-Hageland	40
Figuur 14 – Binnen in het Bronhuis, toegangspoort tot het stiltegebied © Waerbeke.....	44
Figuur 15 Samen een bomenrij herstellen in de Vallei van de Kleine Beek © Kempens Landschap	47
Figuur 16 - Publieksactiviteit op Open Monumentendag 2024 rond één van de oudste veteranenbomen van het landschap tussen Dender en Mark in de buurt van het Bronhuis Dender-Mark © Waerbeke.....	51
Figuur 17 – Illustratie naar Van den Bosch et al (2008) over de strategieën om transitie te sturen vanuit nichemarkten	64

LEESLIJST

Beleidsnota 2024-2029. Plattelandsbeleid. (z.d.). Vlaanderen. <https://www.vlaanderen.be/publicaties/beleidsnota-2024-2029-plattelandsbeleid>

Canessa, C., Ait-Sidhoum, A., Wunder, S., & Sauer, J. (2024). What matters most in determining European farmers' participation in agri-environmental measures? A systematic review of the quantitative literature. *Land Use Policy*, 140, 107094. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2024.107094>

Convention on Biological Diversity. (2011). *Convention on Biological Diversity*. Secretariat for the Convention on Biological Diversity. <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>

De Keyzer, M. (Red.). (2023). *Tot de bodem: De toekomst van landbouw in Vlaanderen*. Universitaire Pers Leuven.

de Regt E., Rombouts W., Dumez L. & Deuninck J. (2018) *Wat denkt de landbouwer over agromilieue- en klimaatmaatregelen? Bespreking per maatregel/pakket*, Departement Landbouw en Visserij, Brussel.

Dessart, F. J., Barreiro-Hurlé, J., & Van Bavel, R. (2019). Behavioural factors affecting the adoption of sustainable farming practices: a policy-oriented review. *European Review Of Agricultural Economics*, 46(3), 417–471. <https://doi.org/10.1093/erae/jbz019>

European Landscape Convention. (2000). In European Treaty Series - No. 176. Council of Europe.

Europese Commissie. (2024). *De langetermijnvisie voor de plattelandsgebieden van de EU: belangrijkste verwezenlijkingen en volgende stappen*.

Fischer, A., & Young, J. C. (2007). Understanding mental constructs of biodiversity: Implications for biodiversity management and conservation. *Biological Conservation*, 136(2), 271–282. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2006.11.024>

Gomes, R., Battaglia, C., Fort, M., Maw, A., McCreight, M., Rabin, B., Robertson, E., Studts, C., Trinkley, K. & Glasgow, R.. (2021). *A Guidebook To The Pragmatic And Iterative Use Of The Practical, Robust Implementation and Sustainability Model (PRISM) and Reach, Effectiveness, Adoption, Implementation, Maintenance framework (RE-AIM) for Planning, Implementation, and Sustainment*. The Colorado Implementation Science Center for Cancer Control.

Hammoud, R., Tognin, S., Smythe, M., Gibbons, J., Davidson, N., Bakolis, I., & Mechelli, A. (2024, 28 februari). *Smartphone-based ecological momentary assessment reveals an incremental association between natural diversity and mental wellbeing*. King's College London.
<https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/en/publications/smartphone-based-ecological-momentary-assessment-reveals-an-incre>

Handboek LEADER 2023-2027. (2023). [https://www.vlm.be/nl/SiteCollectionDocuments/LEADER/Handboek Leader 2023-2027.pdf](https://www.vlm.be/nl/SiteCollectionDocuments/LEADER/Handboek%20Leader%202023-2027.pdf)

Ipbes. (2019). Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. In *Zenodo (CERN European Organization For Nuclear Research)*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6417333>

Klebl, F., Feindt, P. H., & Piorr, A. (2023). Farmers' behavioural determinants of on-farm biodiversity management in Europe: a systematic review. *Agriculture And Human Values*, 41(2), 831–861. <https://doi.org/10.1007/s10460-023-10505-8>

Klebl, F., Parisi, A., Häfner, K., Adler, A., Barreiro, S., Bodea, F. V., Brönnimann, V., De Vries, J. P. R., Santos, A. D., Hood, A. S., Melts, I., Popa, R., Vajna, F., Velado-Alonso, E., & Kernecker, M. L. (2024). How values and perceptions shape farmers' biodiversity management: Insights from ten European countries. *Biological Conservation*, 291, 110496. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2024.110496>

Krämer J.E., Wätzold F. (2018) *The agglomeration bonus in practice—An exploratory assessment of the Swiss network bonus*. Journal for Nature Conservation 43: 126-135.

LEADER / EU CAP Network. (2024, 8 oktober). https://eu-cap-network.ec.europa.eu/topics/leader_en

LEADER explained / EU CAP Network. (2023, 21 juni). https://eu-cap-network.ec.europa.eu/networking/leader/leader-explained_en

Loorbach, D., Frantzeskaki, N., & Avelino, F. (2017). Sustainability Transitions Research: Transforming Science and Practice for Societal Change. *Annual Review Of Environment And Resources*, 42(1), 599–626.

Maas, B., Fabian, Y., Kross, S. M., & Richter, A. (2021). Divergent farmer and scientist perceptions of agricultural biodiversity, ecosystem services and decision-making. *Biological Conservation*, 256, 109065. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2021.109065>

Nguyen, C., Latacz-Lohmann, U., & Hanley, N. (2024). Agri-environmental Schemes Require Improved Design for Better Outcomes. *EuroChoices*. <https://doi.org/10.1111/1746-692x.12441>

Rotmans, J., & Verheijden, M. (2021). *Omarm de chaos*. De Geus.

Sannen K., Indeherberg M., Lauwers L. en Dumortier M. (2024). *Verkenning van groenblauwe business modellen voor landbouwers*. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2024 (9). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.

Schaub, S., Ghazoul, J., Huber, R., Zhang, W., Sander, A., Rees, C., Banerjee, S., & Finger, R. (2023). The role of behavioural factors and opportunity costs in farmers' participation in voluntary agri-environmental schemes: A systematic review. *Journal Of Agricultural Economics*, 74(3), 617–660.
<https://doi.org/10.1111/1477-9552.12538>

Scherfranz, V., Moon, K., Kantelhardt, J., Adler, A., Barreiro, S., Bodea, F. V., Bretagnolle, V., Brönnimann, V., De Vries, J. P. R., Santos, A. D., Ganz, M., Herrera, J. M., Hood, A. S., Leisch, F., Mauchline, A. L., Melts, I., Popa, R., Girón, V. M. R., Ruck, A., . . . Schaller, L. (2024). Using a perception matrix to elicit farmers' perceptions towards stakeholders in the context of biodiversity-friendly farming. *Journal Of Rural Studies*, 108, 103282. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2024.103282>

Siebert R., Toogood M. en Knierim A. Factors affecting European farmer's participation in biodiversity policies, *Sociologia Ruralis* 46 nr 4 (2006).

Tscharntke, T., Klein, A.M., Kruess, A., Steffan-Dewenter, I. and Thies, C. (2005), *Landscape perspectives on agricultural intensification and biodiversity – ecosystem service management*. Ecology Letters, 8: 857-874.

Van Den Bosch, S., & Rotmans, J. (2008). *Deepening, Broadeing and Scaling up: A Framework for Steering Transition Experiments*. Knowledge Centre for Sustainable System Innovations and Transitions.

Van Den Broeck, A. (2016). De basisbehoeften van de Zelf- Determinatie Theorie: een samenvatting van de literatuur. *Over.werk. Tijdschrift van het Steunpunt WAV*, 26(2), 67–74.

Van FABulous Farmers naar een FABuleuze toekomst voor de landbouw in Vlaanderen: 10 aanbevelingen voor een landbouwbeleid dat ecosysteemdiensten valoriseert en stimuleert (2022)

Vlaamse Landmaatschappij, Architecture Workroom Brussels, & Public Space (Reds.). (2023). *Open ruimte coalities: Op de schouders van 10 jaar Open Ruimte Platform*.

Vlaamse Landmaatschappij, Departement Omgeving, Vereniging van de Vlaamse Provincies, Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten, Architecture Workroom Brussels, KU Leuven – Departement Architectuur – onderzoeksgroep PLEN, Denys, T., Decorte, G., Cabus, P., & Verhoeven, A. (2018). *Operatie open ruimte*. https://www.vlm.be/nl/SiteCollectionDocuments/ORP/Operatie%20open%20ruimte/OOR_NL_spreads_Ir.pdf

Wiskerke J.S.C., Bock B.B., Stuiver M. en Renting, H. (2003) *Environmental co-operatives as a new mode of rural governance*. Rural Sociology Group, Wageningen University

